

Mojca Kreft

MED SPOMINOM, GLEDALIŠČEM IN LITERATURO.

Vinjeta za Bratka Krefta.

I.

Ta fragmentarna vinjeta za Bratka Krefta naj pomeni ob njegovi stoti obletnici rojstva neogibno (samo)spraševanje o tem, kako je njegovo delo po skoraj enem stoletju, ki ga je preživel v preteklem tisočletju, vpeto v naš čas sedanjega stoletja/tisočletja kot duhovna, literarna in gledališka vrednota. In ali je ob takem (samo)spraševanju tudi na novo dovolj ovrednotena kot dramska in literarna umetnina.

Ko poslušamo ohranjene zvočne govorne posnetke Kreftovih izjavljanj in ohranjenih gledaliških uprizoritev na nosilcih zvoka ter prebiramo dele Bratkove rokopisne zapuščine, vendarle ne moremo mimo dokumentiranih dejstev, ki ga literarno, znanstveno, gledališko in umetniško, pa tudi politično opredeljujejo. Dajejo pečat dobi, v kateri je živel, hkrati pa izžarevajo vitalno moč ustvarjalne, skorajda neumorne delovne osebnosti. Ohranjenega je veliko (do)pisnega gradiva, ki še ni pregledano, deli rokopisnega gradiva pa neobjavljeni. Tistega temperamenta, celo uporništva ali tistega viharnišтва, o katerem so pisali in govorili nekateri njegovi sodobniki in po katerem so ga poznavali, je več v njegovih gledaliških delih kot v zapisih in najverjetneje še več v gledaliških režijah ali zanesenem predavanju, pogovoru ali nastopu. Kreft je bil gledališki človek, dramatik in teoretik, raziskovalec človekove duhovne volje, duševnosti, avantgardist in revolucionar po prepričanju ter kritik človeške družbe. To izpričuje ohranjeno gradivo; njegovo študijsko poglobljeno delo; z jasnimi interpretativnimi avtorskimi potezami in nazorskimi opredelitvami poskuša odkrivati tudi idejna, estetska, etična, politična, družbena, filozofska in celo ontološka vprašanja ter nanje odgovarjati: tako v dramskih besedilih, kakor esejih, razpravah, znanstvenih dognanjih, priložnostnih opombah, fragmentih in dnevnikih. Bratko vseskozi ostaja ognjevit zagovornik svojih idej, estetsko opredeljen in etično zavezan humanizmu. S svojim svetovnim nazorom ostaja tudi vizionar in prepričan levičar, uporniški, neupogljiv in kreftovsko trmast ter bratkovsko topel, a vendarle duhovno in človeško širok.

Ponovna vrnitev k temeljitejšemu branju njegovih knjig, dramatike in proze, esejev in razprav, teatroloških študij, Bratkovih delovnih zvezkov, zvezčičev, rokopisov, beležnic, nas prepričuje, da Kreft podaja sliko človeka, ki hoče biti in hkrati je sredi življenja, a ne kot izboljševalec in razlagalec sveta, temveč se z njim sooča in zagotavlja, da je njegovo poslanstvo tudi v želji po spreminjanju sveta; je kronist, dramatik, interpret in ustvarjalni izpovedovalec. Kreftovo gledališče ni oropano vsebinsko izrazne ter scenske umetnosti, ne gledališke vizije in ne eruptivnega literarnega naboja. Vselej ostaja v areni življenja.

Do vsake misli, o kateri spregovori ali piše, vzpostavi odnos. Tému, ki se je loti kot dramatik, dramaturg, režiser, raziskovalec, esejist, predavatelj ali znanstvenik, temeljito preštudira. Njegova etični čut in žar, ki ga prevevata ob pisanju, mu ne dopuščata nenatančnosti.

Veliko gradiva je razporejenega skozi mnoga leta njegovega ustvarjalnega dela, o čemer pričajo zapisi v beležkah in čestokrat tudi datumski zaznamki na spisih, pripravljenih za objavo. V petindvajsetih obširnih zvezkih osebnih dnevnikov¹ od leta 1924/1925 do leta 1989, piše jih je s presledki skoraj več kot sedemdeset let, izraža svoj osebni odnos do vsega, kar se dogaja v družbi, kulturi, politiki, državi, v svetu.. Preko 280² beležnic in zvezčičev, v katerih so načrti, osnutki, zapisi o gledaliških igrah, opombe k režijskim postavitvam, drobne »monografske« študije o pesnikih, pisateljih in gledaliških ustvarjalcih, dopolnjevanje z opredeljevanjem dramskih besedil in oseb, njihova zgodovina in zgodovina časa, obrobne zabeležke, razprostirajo pred nami obsežen opus. Iz vsega tega gradiva, predvsem pa neobjavljenega dnevnika, z gotovostjo lahko razberemo in nemara tudi zatrdimo, da Bratko Kreft skoraj vse življenje, ko piše, piše tudi dvoje dram in dvoje proznih besedil: *Apokaliptične jezdece/Jugoslovansko vprašanje* in dramo o človeku in pesniku dr. Francetu Prešernu – *Po brezkončni poti*. Čeprav ta '*ne blaga igra iz zadnjih dni človekovega življenja*' izide v *Slovenski kroniki* komaj 1985. leta. Kreft igri napiše obsežen uvod, igro pa naslovi *V ječi življenja*.

Apokaliptični jezdeci pa verjetno še »čakajo« na objavo in na poravnavo kulturnega dolga.

Bratko Kreft nikoli ne neha razmišljati in pisati o Fjodorju Mihajloviču Dostojevskem.

Najobsežnejša in po snovi izjemno raznorodna pa so Kreftova osebna izpovedovanja in občutenja, ki jih »zaupa« le svojemu lastnemu dnevniku.

II.

¹ Dnevnik: večina dnevnških zapisov je napisanih v literarni obliki. Dnevnik 1967-1989. NUK,

² Matjaž Lulik, *Zapuščina dr. Bratka Krefta*, popis in seznam zapuščine, računalniški izpis, NUK.

Bratka Krefta se spominjam iz svojih zgodnjih otroških let, ko je prihajal na obiske k mojemu očetu, predvsem pa, ko je bival v zidanici na Kreftovem vrhu, ali pa, ko smo mi pešačili k dedku in babici. To ni bil vas-kraj, Vrh so bile gorice, vinograd z zidanico in pripadajočo prešo in viničarijo. Včasih pa smo rekli kar, gremo v Murščak. Čeprav se tudi kraj ni imenoval Murščak, temveč Hrašenski vrh. Hodili smo torej v Vrh, v Kreftovo zidanico. Iz Biserjan, kjer smo prebivali (zgornji del) med premožnimi kmeti in svobodnjaki (nêmešjâki), iz vasi vas ob potoku Ščavnica, je do Kreftovega vrha tekla pešpot, méšnica, (po njej so hodili ljudje k maši) čez potok in med njivami, po jezéh in preko brví, čez Črnce in Dragotínce (rojstni kraj Vekoslava Grmiča), preko Róžičkega vrha, mimo vinogradov/goric, zidanic z viničarijami in cimpračami, čez Stánetince in po dedkovi hosti navkreber med goricami v Vrh. Hoja je potekala po dolini, pa v hrib, pa spet navzdol in navzgor, po kolvozu in med vrtami. Kakor se pač razprostirajo (slovenske) (G)gorice. Mimogrede smo se oglasili še pri kakšnem težâku, da smo ga prosili za pomoč pri delu. Ljudje so vedeli, kdaj da je Bratko v vrhu, saj so ga vsi poznali, bil jim je ljub sosed, domačin, gosposko oblečen, ali nikoli gospod, kot so rekli. Bil je domač in z vsemi se je pogovarjal. Domačini so bili »radi«, da govorimo v »domačem jeziku«, v prleščini; nikoli nismo pozabili govoriti po »naški«. Včasih pa nas je pot vodila po spodnjem delu Biserjan, mimo takimenovane Sinkove hiše, kjer se je rodil in prebival dr. Anton Korošec, zaradi katerega so imeli Bratko in brata v času med obema vojnama nemalo težav; to je bil tudi čas, ko je bil Bratko zaradi *Človeka mrtvaških lobanj* obsojen³ oziroma denarno kaznovan, roman pa prepovedan. Tudi zaradi 'velikega duhovna Šec-Šej-Kora'.⁴ Pot je nato vodila po makadamski cesti ob hišah Markovega Mihala in Petrovega Tuneka (spodnji Krefti), Šulakovih, Balekovega mlina pa Nêmešjakovih (svobodnjaki), Mühičovih, Miklovih... Še v času Bratkovih zadnjih let življenja, ko so bili gospodarji teh velikih kmetij že mrtvi, sta iz njegove »pastirske« generacije še živeli nekoliko mlajša Sinkova Pepika, žena Koroščevega nečaka in starejša Kozjova Micika, in vselej ko je šel kdo izmed nas v Ljubljano, sta ga pustili pozdraviti. Pozdravov iz Biserjan je bil vselej vesel.

O Koroščevi dejavnosti smo večkrat poslušali doma dejstva, a vendarle, ko se soočiš z ohranjenimi dokumenti, ta dejstva dobivajo tudi drugo, zgodovinsko in politično vlogo.⁵ Ono negativno in ono drugo, mogoče za nekatere prijaznejšo, tudi bolj pozitivno, ki jo favorizira

³ Izvirmik ovadbe, obsodbe hrani NUK, zapuščina, škatla 12, 34/97.

⁴ Dokumenti v zapuščini B. K. NUK. Šej-Šec-Koro: razčlenjeno ime tako, da so zadnje tri črke postavljene pred ime, ki tako pomeni ime bivšega ministrskega predesnika in označbo poklica dr. Korošca.

⁵ Ivan Kreft, *Teh petdeset let, spomini*, Ljubljana, 1950. str. 168.
Zapisi v zapuščini B.K., NUK, škatla 0 34/97.

nova država. Večji del pa v novejšem času zgodovinsko javno zamolčuje njegovo ostro delovanje in smrtno sovraštvo do komunističnega gibanja. Pozabljajo pa njegovo vlogo v zvezi z majniško deklaracijo (Majniška deklaracija je politična izjava poslancev Jugoslovanskega kluba, ki jo je v dunajskem državnem zboru 30. maja 1917 prebral vodja kluba Anton Korošec). »Korošček« pečat, njegovih »uniformiranih« fantov, klerikalizma in nenačelnosti, moralne odgovornosti do nekaterih dogodkov (Glavnjača), ki so se zgodili, nobeden od treh bratov ni mogel pozabiti. Bratko v *Človeku mrtvaških lobanj v Epilogu po štiridesetih letih* takole dopolnjuje: »Kakor je bil nekoč za klerikalno politiko največji sovražnik liberalizem in nasprotno, tako je v Kraljevini Jugoslaviji videl dr. Korošec glavnega nsprotnika v komunizmu in s tem seveda tudi v delavstvu kot glavnem množičnem nosilcu grozljivih socialističnih idej.«⁶

Že dolgo ni več med še živečimi Prleki iz Biserjan, (kljub Grmiču iz sosednje vasi, kot mu še danes rečejo starejši ljudje, rdečemu škofu, ki dolga leta ni smel maševati v domači fari), tudi levo ali napredno usmerjenih domačinov ne, skoraj nikogar, da bi lahko začutili v novo nastali državi naprednega duha; ne politične levice in ne desnice, ki je vendarle svojčas zaznamovala nekaj upornih in naprednih Prlekov: še zmernosti ni, temveč svetohlinstvo, obstaja tipično podeželska jarogospodovska mentaliteta, klerikalizem in svetobolje in ljudsko strankarski realizem. Tudi po prelomnem času zadnjega desetletja preteklega tisočletja in ob koncu tranzicijskih časov. Pravih, pokončnih ljudi s svetovnim nazorom, ki so opredeljevali brate Bratka, Ivana in Vladija, njihovo trmo in dostikrat tiho uporništvo zoper nepravilno obstoječe, četudi so doživljali kritike, preprosto ni. Res pa je, da so v novem tisočletju drugačne vrednote. Iz vaških obrtnikov, učiteljstva, občinarjev in bogatih kmetov se je ustvaril nekakšen novi »über« človek, ki sodi kdo ve v kateri člen sodobne družbene, kulturne in politične sedanosti in bo zapisovan tudi v zgodovini. Ta »novi« človek je zdaj tu in zdaj tam, nenačelen, umokljiv in lobističen, neprizanesljiv. Kakor se kakšna sodobna stranka »vzpenja« ali pa »pada«. Prednjačita pa kameleonsko eseljevstvo in prikriti klerikalizem, kar se je izkazalo pred leti na slovesnosti ob odkritju spominske plošče dr. Korošču⁷ v njegovi vasi, v Biserjanah. Zagotovo pa ne delavski živelj sodi v konzervativnejši del in sega celo tako daleč, da kdor je na oblasti, tistemu bo bližji. Tistih Biserjan in takšnih ljudi, celo iz časa moje generacije, ki smo jih poznali včasih, skupaj hodili v osnovno šolo, ni. Ko pa sta Bratku umrla še oba brata, je sam v našo hišo prihajal redkeje, zaradi spominov, kot je dejal, ki so bili

⁶ Bratko Kreft, *Človek Mrtvaških lobanj, Epilog po štiridesetih letih* (Fragmentarne jubilejne marginalije) Založba Obzorja, Maribor, 1971, str. 647.

⁷ Spminska plošča na rojstni hiši v Biserjanah (Videm ob Ščavnici), 12.5.1872-14.10.1940 (Beograd).

povezani s to hišo, z nekdanjo dedkovo, kasneje Ivanovo vilo čez cesto in sosednjo hišo zdravnika dr. Leva Krefta. Bilo je nekako izpraznjeno. Na ta del naše vasi in pa na Videm/Sveti Jurij ob Ščavnici, so ga vezali še drugi spomini. Iz iste fare, kot še vedno pravimo, so bili trije prleški K-ji: Korošec, Kocbek(Videm), Kreft, pa vseslovan Davorin Trstenjak (Kraljevci) in dr. Fran Ilešič (Brezje)...

V poznih osemdesetih, sem spoznala Ladota Kozaka, zame na nek način mistično osebo, o kateri sem velikokrat slišala govoriti, saj je bil za brate Kreft moder, preudaren in inteligenten človek in so njegovo mnenje izjemno cenili. Sedel je v naši veliki kuhinji in pripovedoval o svojih študentskih letih, akademski inteligenci, o marksističnem krožku v Ljubljani, o delovanju vseh treh bratov.⁸ Tudi po letu 1949. Tako sem nekatere ljudi, ki jih prej nisem poznala, začela spoznavati, ko sem poletne dopuste prebivala doma ali pa že službovala v Mestnem gledališču ljubljanskem. Name je naredil vtis, zaradi spominjanj in osebnih spominov ter opredeljevanj do politike, do ljudi, do preteklosti in sedanjosti, do kulture, družbe in literature... Zdelo se je, da je Lado Kozak razumniško vselej zelo preudarno izražal pogled na povojno obdobje, in z visoko mero kritičnosti ocenjeval sedemdeseta leta.

A z našo odraslostjo prepoznavamo tudi zakoreninjenost reakcionarnih misli, ki se pojavljajo včasih bolj včasih manj intenzivno. A vse v imenu nekakšne demokracije in kapitalistično pridobitniškega duha, brez tistega svetovnega nazora, ki bi ohranjal spoštovanje do umetniške integritete posameznikov in umetniške svobode ustvarjanja .

Kako se nekatere stvari, pojmi in gibanja, seveda z drugačno osvetlitvijo in iz današnje perspektive, z navidezno demokratičnostjo in socialno pravičnostjo, o katerih je pisal Bratko v *Povestih iz nekdanjih dni*⁹ in *Človeku mrtvaških lobanj*, ne spreminjajo prav hitro, saj se zrcalijo v podobah nekritične/subjektivne misli! Kakor vsakršne interpretacije, ali celo (ne) kritična odsotnost misli, tudi o Bratkovem pisateljskem, gledališkem in raziskovalnem delovanju celo pri novih interpretih ali mlajših razlagalcih slovenske književnosti. In zato morda še bolj odzvanja *Manifest* namenjen svobodnim duhovom, ki ga je pred več kot sedemdesetimi leti poslal Romain Rolland razumnikom vsega sveta, saj je tisti čas med leti 1924 in 1935, počasi in zvito dajal zanko okoli vratu svobodnemu mišljenja. Bratko v svojih intervjujih, ohranjenih na zvočnih posnetkih, večkrat omenja ta čas svojega političnega in književnega udejstvovanja, a nikoli eksplicitno ne pove, na kaj misli, kot da je vsem znano, da govori o nikoli odrekljivi pravici do umetnosti zaradi nje same, ki jo je skupina, ki se je

⁸ Ivan Kreft, *Spomini ljudskega agitatorja, 1934-1954*. Ob 20 letnici Ljudske pravice, Maribor, 1954. V tej knjigi Ivan opisuje delno dogajanje tudi v zvezi z dr. Antonom Koroščem, Ivanov in Bratkov izstop iz cerkve, dejavnost Lada Kozaka.

⁹ Brako Kreft, *Povesti iz nekdanjih dni*, Sindikalna založba Ljubljana, 1950, str. 5-11.

zбирala okoli Mladine, želela požlahtniti, poglobiti, ne da bi hiral v brezidejnosti in praznem formalizmu porajajočih se meščanskih tokov. Zato navajamo del prevoda Rollandovega manifesta, ki ga je prevedel Srečko Kosovel in objavil Kreft v Uvodu k *Povestim*: »Ne obtožujemo in ne očitamo, kajti sami poznamo predobro nemoč posameznika napram elementarnim izbruhom množice, ki je odplavila vse, kar je bilo brez trdnega oporišča. V bodočnosti pa bi se morali in mogli učiti od preteklosti... In sedaj, ko so vsi narodi, ki so se borili v barbarski vojni-zmagovalci in premaganci, obubožani, ponižani v neizmerni sramoti svojih blaznih dejanj, se zdi, da so z misleci premagane tudi misli....Oprostimo duh teh nečistih kompromisov, teh tlačениh verig, tega skritega hlapčevanja....¹⁰

Čeprav se je Bratko rodil v Mariboru, kjer je le nekaj časa služboval njegov oče kot poštni uradnik, mama pa je bila doma, je vselej pisal, da je njegov dom med Muro in Dravo. Pa vendarle je v dveh knjigah opisoval svoje kraje in ljudi, usodnost bivanja v tej pokrajini, pa tudi lastne mladostne politične opredelitve v *Človeku mrtvaških lobanj*¹¹, v *Povestih iz nekdanjih dni*, v *Kalvariji za vasjo in drugih povestih iz Prlekije*¹². Za *Kalvarijo* je obširno spremno besedilo napisal France Vurnik.¹³ Zdi se, da je Vurnik, ki svoj esej zaključuje z vprašanjem »Kaj želi razkriti umetnost? – Resnico... Veliko resnic hoče povedati... Njena moč je nad časom. V rokah drži tehtnico etičnega vrednotenja.«¹⁴ slutil, da Kreft želi svet razlagati, ga spreminjati, se opredeljevati do razrednega boja kot gibala človeštva.

Življenje med viničarijami in viničarji, med bajtarsko in malokmečko mladino, pa v Biserjanah, je Kreftu omogočalo poleg študija, v počitnicah še kulturno prosvetno delo. Pred drugo svetovno vojno je bila tam pošta - pri Vidmu. Zraven nas, na Kreftovi zemlji, se je sredi tridesetih let začel graditi Dom Matije Gubca, ki še vedno stoji. Dom, ki je bil zgrajen s prostovoljnimi delom domačinov in z zadolževanjem mojega očeta za potrebe gradnje stavbe Društva kmečkih fantov in deklet. Otvoritev je bila 1939 leta in Bratko je z vso vehemenco sodeloval na tej otvoritvi, bil vodja povorke žanjic, koscev, grabljic, zastavonoš, praporščakov, konjenice, in kot jahač na konju se zdi, kot da bi govoril besede iz svoje *Punatrije: z ognjem in mečem dobimo oblast... kaj je stara pravda danes....Kmetje so ostali edini kristajni.... Stara pravda...*

¹⁰ Ibid.: str. 6.

¹¹ Bratko Kreft, *Človek mrtvaških lobanj*.

¹² Bratko Kreft, *Kalvarija za vasjo in druge povesti iz Prlekije*, Pomurska založba, 1961.

¹³ France Vurnik, *Doživetje umetnika*; v: *Kalvarija za vasjo*, str. 11-31.

¹⁴ Ibid.: str.21.

Do septembra 2004 je še obstajal album s fotografijami otvoritve, slavnostno povorko fantov in deklet, govornikov, in med njimi tudi Bratka¹⁵ na čelu povorke. Za vse tri brate, Vladija, Ivana in Bratka, pa tudi domačine, je bil to velik in pomemben dogodek. Tu so se združevali napredno misleči mladi kmečki ljudje in ljudje s podeželja. To zgodbo smo velikokrat slišali ob prelistavanju albuma s fotografijami in branju podnapisov. In najstarejši ljudje še pomnijo te dogodke, tudi v drugih krajih Slovenije, kjer so bila podobna Društva/Zveze kmečkih fantov in deklet s programom. Na tem shodu je govoril tudi Bratkov brat Vladi, in verjetno je njegov govor bil posvečen revolucionarni dejavnosti kmetske mladine, pomembnosti gibanja društva kmečkih fantov in deklet; društvo se je politično opredeljevalo, a bilo povezano s kmečkimi manifestacijami, ki so se pogosto približevala na terenu delujočemu kmečkemu in delavskemu gibanju kot protiutež klerikalnim mladinskim organizacijam; domnevamo lahko, ker je v tistem času Bratko že imel napisano dramo o Matiji Gubcu, in objavljen zadnji prizor iz *Velike puntarije* (Matija Gubec) *Gubčevo kronanje in smrt*¹⁶, da je tudi revolucionarna Gubčeva pot in uporništvo, navdihovalo Bratka, ko je vehementno zamahoval z roko in stal v pozi velikega govorca.¹⁷ Na tem domu je napis Dom Matije Gubca, vtisnjena letnica dograditve 1939, zelena štiriperesna deteljica, simbol naprednega kmečkega gibanja in sreče. Na govorniškem odru vehementno govori Ivan Kronovšek, predsednik slovenske zveze, v ozadju stoji Bratko, predstavnik hrvaške »seljačke« zveze ter predstavnik vlade dr. Mačka in Vladimir. Ohranjene so fotografije (album fotografij do avgusta konca avgusta 2004, prav tako dokumentarno gradivo in nekaj pisem, družinskih, album o elektrifikaciji z vsemi posvetili in podpisi, idr.) kar pa nam je bilo nasilno z vlomom v hišo odtujeno, preprosto ukradeno. Na Kreftovini morda zaradi Kreftovih. Bratkova kulturno prosvetna dejavnost je dobivala svoj »blišč« med domačini z režijami, govori, navdušenjem. Od Vidma do Male Nedelje, Ljutomera, Radgone...udeleževal se je shodov, raznih kulturnih obletnic, po drugi vojni pa znamenite obletnice 1. slovenskega tabora v mestu Frana Miklošiča, in besede v Bučkovcih (Mali Nedelji).

V pomladanskem, poletnem in jesenskem času je bilo prijetno, saj je v Murščaku ob dedku in babici zmeraj kdo prebival, teta Lea in njena brata s posameznimi člani družine, predvsem pa otroci (Bratkova, Ivanova in Vladijeva sestra). Dedek je v jeseni zmeraj hranil grozd za

¹⁵ Album s fotografijami in drugo dokumentarno gradivo v zvezi z DSFD odtujeno-beri ukradeno- v sesptembru ali oktobru 2004 iz hiše v Biserjanah 1. Zapuščina Vladimirja Krefta.

¹⁶ Bratko Kreft, *Gubčevo kronanje in smrt*, Ljubljanski zvon, 1936, str. 517-521.

¹⁷ Fotografija je bila ohranjena do septembra leta 2004 v družinskem arhivu, last Vanja Krefta v družinski hiši v Biserjanah. (Odtujena/ukradena).

otroške obiske, in to bel grozd z lepimi ovalnimi jagodami, muškat; tradicijo je ohranjal tudi Bratko, še potem, ko smo odrasli.

Vsakokrat, ko je prišel Bratko kasneje po smrti svojih staršev k nam v Biserjane na obisk, je prinesel mojim staršem v poletnem času steklenico starega in pozimi novega vina. To je bilo spravljeno vselej samo za goste. In mama jim je s posebnim ponosom postregla z besedami, da je »*to Bratkovo vino*«, kot včasih oče, ko je vinograd bil še dedkov, je rekel »*to vino je z Vrha*«. Najbrž je vino bilo res dobro, ker so tako s ponosom govorili o njegovem poreklu. Bratko pa ga je sam prideloval in pretakal. A Vrh mu ni služil le za vinogradniška opravila, družil se je z domačini, tam je postal častni član gasilskega društva Hrašenski vrh¹⁸. Predvsem pa je veliko delal: pisal, študiral, nastajali so osnutki dramskih besedil, načrti za nova besedila, razprave, raziskave¹⁹. Ampak šele zdaj vem, ko pregledujem njegovo zapuščino, da je predvsem pisal, študiral, razmišljal, pa spet pisal razprave, eseje, študije, bral, ... V istem dnevu več različnih tém. Ohranjenih obstaja ne stotine listkov, lističev, tipkopisov, rokopisov, zapisov... Vse od leta 1920, tudi zvezek pesmi, dramska besedila izpisana na roko. Dnevniki in zvezki z rokopisi predelanega študijskega, zgodovinskega in raziskovalno znanstvenega gradiva... za vsako dramo posebej, za vsako predavanje, objavo ali režijo dramskega besedila, za slavistične simpozije, za znanstvena predavanja v tujini. Mnogo tega še ni objavljenega. In za vsako obdelovano temo vsaj ena ali več različic. In pisma. Fotografije iz otroških, študentskih let, iz gledališča... Njegovi jahalni podvigi in kmečka povorka pustne konjenice iz Biserjan, ko jaha v opravi Paše... Obstaja celo fotografija iz Maribora v času Borštnikovega srečanja, ko so se Branko Gombač, Bratko Kreft in še nekaj njihovih sodelavcev v »odmoru« med enim in drugim gledališkim dejanjem ali obveznostjo, odpravili na jahanje. Sam piše v *Povesti o konju*: »*Ali ste že slišali nekaj besed o tem, kako ljubijo pri nas na Murskem polju in Ščavniški dolini konje? Da, izmed vseh živali, kar jih premore skromen kmečki hlev ljubijo konje najbolj. Ljubijo jih bolj kot človeka.*«²⁰ Konji so bili posebna ljubezen vseh Kreftov, sodeloval je pri domačih društvih, kasneje pa sprejel častno članstvo v gasilskem društvu... v svojih krajih je bil vselej polno zaposlen tudi pri družabnem življenju, kadar mu je to le dopuščal čas.

Ob štiridesetletnici umetniškega delovanja, ki ga Kreft praznuje v mariborskem gledališču po uprizoritve *Krajnskih komedijantov* v režiji Mirka Mahniča, za katere Josip Vidmar mimogrede navrže, da je posneta po ljubljanski uprizoritvi, Bratko zaključi svojo zahvalo z

¹⁸ Dokumenti in fotografije ohranjene v zapiščini NUK.

¹⁹ Gradivo – zapuščino hrani NUK: rokopisi, tipkopisi, dnevniki, delovni zvezki z zapiski, delovni zvezki z zpiski s potovanj ali udeležbe na strokovnih ali znanstvenih simpozijih.

²⁰ Bratko Kreft, *Povest o konju* v *Povesti iz nekdanih dni*, Ljubljana, 1950, str.162.

*mislimi, da bo vedno ostal ponosen na dve stvari: da je bil rojen v Mariboru, da je doma iz Prlekije in da je svojo literarno in gledališko, pa tudi slavistično pot pričel v tem mestu, gledališko pa prav na mariborskem odru.*²¹

Ampak moja srečanja z njim v Biserjanah so mi ostala v spominu, predvsem po tem, da smo morali otroci iz hiše ali kuhinje, ko so se odrasli pogovarjali. Zlasti vsi trije bratje, Bratko, Ivan in Vladi(mir). Sicer pa je to pravilo veljalo za vse obiske.

Srečanja treh bratov in njihovi pogovori so bili, vsaj zdi se tako, razdeljeni na nekako na dva dela: izključno družinska in ona druga, kjer so pogovori potekali samo med njimi, za nas pa je veljalo: nič slišati, nič vedeti, nič videti, da ne bi blebetali. O ničemer. Pogovori odraslih pač. Ampak mnogo tega najbrž tudi razumeli ne bi. Družinski člani pa bi zagotovo motili njihov mir.

Predvidevamo lahko, da so se pogovarjali o literaturi, o Bratkovih potovanjih, kar je zanimalo predvsem mojega očeta, o razvoju vasi in podeželja, kako ga posodobiti, mu dati kulturnejši pridih, s tem sta se ukvarjala stric Ivan kot ljudski poslanec in oče... Oče je vselej rad poslušal in spraševal Bratka kaj je novega v Ljubljani, o njegovih popotovanjih na Češko, v Nemčijo, v Pariz, London, Moskvo, Leningrad, na Kitajsko, druga mesta in države, kjer je predaval, hodil v gledališče, koga od znamenitih pisateljev ali dramatikov je srečal, itd. Pogovarjala sta se o ruski, francoski in nemški literaturi, saj je tudi oče v izvorniku prebiral rusko in delno francosko literaturo, nemščina pa je bila jezik, s katerim je bilo moč slišati vse avstrijske, nemške radijske postaje in v nočnih urah radio Washington in radio Evropa na kratkih ali ultra kratkih valovih. Tako je lahko bolj objektivno presojal politične dogodke in bil na tekočem z dogajanjem v svetu. Tuhtali so in nič kaj tistega tako znamenitega temperamenta, viharništva ali veselih smehov ni bilo slišati. Bolj razmišljujoči so bili, čemerni. Njihova sestra Lea se še danes spominja otroških iger z domačini, pa Kocbekovega Jožeka in Edeka iz sosednjega Vidma, kraja, ki je imel trške pravice, šolo, trgovino, gostilno, cerkev, zdravnika, pošto, policijsko postajo, občino, farovž... in Lea še danes prinaša med nas radost, energijo, dobro voljo, in del tistega temperamenta, ki je bil značilen tudi za Bratka in nemirnost njegovega duha. Ostaja vez med vsemi člani Kreftovega rodu, ki se vračamo v Prlekijo. Za vse štiri generacije. Res pa je, da sem oba strica in teto spoznavala šele v njihovih zrelih letih, moj spomin na njih je vezan na leta po 1950/1951, saj smo eni povojna generacija otrok, drugi pa predvojna ali medvojna generacija.

²¹ *Krajski komedijanti*, gledališka uprizoritev posneta na magnetofonskem traku, zaključne besede Bratka Kreft. Magn. trak M/SGM 1/01, III. del, prem. 18. jan. 1964.

Res pa je, da ves čas osnovne šole in nižje gimnazije²² v Prlekiji nismo, razen ljudske in ljubiteljske gledališke kulture, imeli ničesar drugega. Doma je bil radio, bile so knjige, kasneje, ko so bile vasi že elektrificirane, smo 1953 leta v vasi dobili še kino, znamenite so bile vaške tombole, to pa je bilo tudi vse. A vendarle so tam prebivali prečudoviti ljudje, Prleki: kmetje, intelektualci in delavci.

Ta čas najbrž ni bil najbolj naklonjen odprtosti pogovorov, zato je vladala disciplina, celo tako daleč je segala, da še danes ne vem za vse ljudi, ki so prihajali v našo hišo. Kdaj pa kdaj so bile replike, ki jih nismo smeli razumeti, izrečene v tujem jeziku. Spominjam pa se velikega letaka z modrimi označbami morja in rdečo mejno črto, ko smo morali še ne šoloobvezni otroci na šolsko igrišče na zborovanje in se naučiti protestnega gesla z dvigovanjem rok »*mi ne damo cone A italijanskemu fašizmu*«. Še danes »vidim« ta velik letak, ki je bil skrit nekje v omari. Pa knjige *Belogardizem* Frančka Sajeta²³, ki sem ga hodila na skrivaj brati že v začetku osnovne šole. Ali je to gradivo prinesel k hiši Bratko ali Ivan, ne vem. Bratkove knjige pa so sploh imele posebno veljavo v očetovi knjižnici, zlasti one s posvetili, enako tudi Ivanove. Bratkova posvetila so bila napisana z modrim, Ivanova pa vselej z zelenim črnilom, enako pisma. In seveda ti naši družinski obiski, ki se jih je oče vse leto veselil. Saj so ga popeljali v drugi svet mimo kmečkih skrbi, mimo skrbi za razvoj in napredek kraja. Ti so prinašali v vsakdanjik nekaj svetovljanskega, nekaj več, ker so bili zanj sila pomembni, pa tudi tisti nedeljski iz Radenec, Ljutomera, Ptujja... In zdi se mi, da je to očeta duhovno napajalo in ga na nenavaden način vračalo k literaturi, ki jo je bral v ruščini, francoščini in nemščini ali pa v svet namišljenih popotovanj v Bratkovo gledališče. Čeprav je tudi redno spremljal politično dogajanje na republiškem in regionalnem nivoju. In od strica Bratka in strica Ivana je dobival informacije, pa tudi z dogajanjem v Ljubljani je bil na tekočem, iz Maribora je novice prinašala teta Lea. Danes 91 letna žena, je komaj ob svojem 90 rojstnem dnevu izročila nekaj fotografij in prve izvode Bratkovih knjig za spomin na družino, meni pa še fotografijo babice in njenih treh fantov, verjetno posnete okoli leta 1910, prvi natis knjige *Krajnskih komedijantov*. In ne spomnim se, da bi Lea kdaj k svojemu priženjenemu priimku Domajnko dodala svoj dekliški priimek. Ob tem našem in njenem rojstnodnevem srečanju pa se je podpisala Lea Domanjko Kreft. Kolikor se sama spominjam njenih podpisov na voščilih, pismih, dopisnicah ali razglednicah, se je to zgodilo prvič. Zdi se, da je zdaj, ko se srečuje s štirimi generacijami Kreftov, še bolj kot kdajkoli prej, zavezana

²² Ivan Kreft, *Spomini agitatorja*, str. 214: s skupnimi močmi smo dosegli, da je zagorela v Vidmu električna luč, da so odprli nižjo gimnazijo, in da ima mladina, ki raste v ravninskih in vrhovskih vaseh okrog Vidma mnogo večje možnosti izobrazbe in napredka, kakor so jih imeli nekoč njihovi starši.

²³ Franček Saje, *Belogardizem*, Ljubljana, 1952.

Kreftovi družini. Včasih mi telefonira in pove kakšno anekdoto iz naših otroških let, pa njenem najljubšem nečaku Vasji, o sošolki Herti Hass, pa o Bratku, Ivanu in Vladiju... Zelo rada jih je imela... In ob izidu knjige *Človeka mrtvaških lobanj*, kako sta z njeno mamo prebirali to »njihovo« povest, ki jima je bila zelo všeč, očetu pa ne najbolj. Ob vseh pripetljajih, ki so se zgodili kasneje, se je Bratkov oče zelo hudoval, posredovati, kajti dedek je bil strog mož. Sta pa zaradi teh dogodkov veliko prejkali.

In ko bom vstopila /*zajadrala*²⁴ v leto 2005, je Lea sporočila na silvestrovo, mi bo poklonila stari predvojni izvod Bratkove ene redkih še ohranjenih knjig prvega natisa *Človeka mrtvaških lobanj*, iz 1929 leta, ki je bila bojda že tako izrabljena zaradi izposojanja, da je knjigo dala v mariborsko Univerzitetno knjižnico – popravili so vezavo, ampak *delo so bolj slabo opravili*, kot je rekla. Poklonila mi je tudi obsežno knjigo zbranih člankov Janka Glazerja *Razprave, članki, ocene*²⁵, kjer so zapisani podatki o njegovem mentorstvu na šoli in reviji *Utrinki*, ki jih Kreft večkrat omenja, Janka Glazerja pa kot profesorja, kritika in mentorja mladim literatom, ki je pri dijakih prebujal smisel za pravo umetnost in umetniško ustvarjanje.

Še ena posebnost je v naši družini. Ljubezen do konj. In domača hiša, pa poslednje domovanje vseh Kreftovih. Nekako smo vezani »na svet med Muro in Dravo«,²⁶ na Prlekijo. Skupna družinska grobnica pri Vidmu ob Ščavnici. Kot da je to romanje k našim koreninam in hkrati vračanje k našim prednikom.

Meni pa je to srečevanje s prleškimi domačini nekakšno ohranjanje spominov, ki ne tonejo v pozabo. Na Prlekijo, Vrh, kjer je novi lastnik zidanice še ohranil Bratkov stol, obnovljeno zidanico, enako izrezljan novi leseni gang kakršen je bil stari, pa nekaj knjig in preša...Le znamenite češnje ni več... Ostaja pa zvočni zapis, kjer Bratko pripoveduje, da so Krefti po družinskem izročilu prišli v Prlekijo in v Biserjane v 17. stoletju. In menda je še vedno aktualna krilatica '*koliko je pri Jürji kreftóv, téko je v pêkli vragóv*' –

²⁴ Izraz je izposojen iz naslova zvočnega posnetka magnetofonskega traku, katerega avtor in glavni spraševalec je Dušan Moravec: *Kako ste zajadrili v novo leto 1965*, zvočni zapis na magnetofonskem traku, M/SGM 77, 2. 1. 1965. Na posnetku so še izjave: Leontine Skrbinšek, nevenke Gostiša, Kolriča; bronija Battelina, mateja Bora, mire Miheličeve, Blaža Arniča, Jožeta Galeta, Svete Jovanovića, Cirila Debevca, Vladimirja Skrbinška, Mire Danilove, Lojzeta Drenovca, Filipa Kalana, Ane Traven, Lojzeta Filipiča, Jožeta Babiča, Igorja Pretnarja, Mirka Mahniča, Jožeta Tirana, Franceta Vodnika, Ferda Delaka, Mice Černigoj.

Hinka Nučiča in še nekaterih drugih pa niso priklicali. Trajanje 48:21 min.

²⁵Janko Glazer, *Razprave, članki, ocene*; izbral, uredil in opombe napisal Viktor Vrbnjak, ZO, Maribor, 1993. (Izšlo ob stoletnici avtorjevega rojstva).

²⁶To sintagmo uporabljata v svojih spominih ali intervjujih Ivan in Bratko Kreft. Sama vselej uporabljam poimenovanje Prlekija.

III.

Kasneje v gimnazijskih in študijskih letih na Univerzi v Ljubljani, se ne spomnim prav nič posebnega, kajti pubertetniški sni so bili obrnjeni v čisto druga obzorja. A z odraslostjo, kolikor smo sploh kdaj odrasli, in če je v gledališču sploh mogoče odrasti, imam na svoje kraje spomine na ajdov veter in jagnedi na slovenjegoriških vrhovih/goricah, posajenimi s topoli in jutranjo zarjo v vseh letnih časih. Razen v zimskih, ko narava umre in so z zimskim ivjem posejana neporasla debla s »palmovimi«²⁷ vejami štrlela visoko v nebo in prepuščale suho mrzlo zimsko vetrovje in sibirski mraz, ki je prihajal iz panonske nižine. V tem času smo slišali v gozdu pokati drevje in bilo je včasih tako grozljivo mrzlo, ko smo hodili v Kreftov vrh²⁷. Tudi takrat je bil Bratko večkrat tam. Če pa je oče vpregel v sani ali kočijo konje, poleti pa le kočijo, je bilo to praznično. In razpoloženo in v Vrhu²⁸ sta nas pričakala dedkov in Bratkov veseli smeh ter babičina domača juha. A nekako se je s prebujanjem narave pričel nov čas. Čas rojstva in čas smrti. Nekakšna rojeniško zasmrtna tihota z odbijanjem ure je bila v teh Kreftovih februarjskih življenjih. Bratko se je rodil 11. februarja. Na njegov rojstni dan smo pokopali njegovega očeta, ki je umrl 8. februarja, potem je v njegovem rojstnodnevem času umrl še njegov brat Vladi...

Pretresljivo pa je bilo branje Bratkovega Dnevnika iz leta 1986, kratkega zapisa, ki ga je pisal v Vrhu: razmišljanje o smrti, o lastni smrti. 26. 9. 1986 zapiše: *Razpet sem med muke...obupane misli, s katerimi si včasih zaželim smrti...* Po tistem avgustovskem dnevu leta 2004, sem vsak dan znova odlašala z odhodom v NUK, da še iščem dokumentacijo o igri, motivu ali temi, po kateri je nastajalo novo Kreftovo besedilo *Dragica iz Gobovo Gobculja* – kadar smrt zadane, zadane v živo. To ni več literatura, ne gledališče, temveč slutnja. Ne umetnost, marveč resnica.

V šestdesetih letih sem se posvetila študiju slovenščine in etnologije. V gimnazijskih letih sem stanovala na Viču pri stricu Ivanu, a režim, skoraj špartanski, je bil podoben onemu doma: red, disciplina, delo, natnačnost... Pa vsakodnevna odhajanja strica Ivana v zgodnjih jutranjih urah v Muzej revolucije in jutranji nedeljski obiski pri stricu Bratku. Nikoli pa o teh srečanjih in njunih pogovorih Ivan ni pripovedoval. Šele na filozofski fakulteti, je bilo moje prvo resno srečanje z literaturo Bratka Krefta. Nenadoma ni bil več stric, samo pisatelj in

²⁷ »smo«, množino uporabljam v primerih, ko navajam očeta in naju z bratom Vanjo-dvojčkom. Vselej sva bila oba z njim ali mamó.

²⁸ Vrh: z veliko začetnico pišem kot »kraj«; vrh z majhno začetnico pa pomeni gorice, vinograd.

dramatik. Prva preizkušnja: KP – ZK²⁹ so mi na izpitu iz slovenske literature, bil je trojček, ob zaključku drugega ali tretjega letnika zastavili troje vprašanj: *Bratko Kreft, literarni ustvarjalec, Bratko Kreft dramatik, Bratko Kreft Celjski grofje in vloga Pravdača*.

Vlekli so iz mene, jaz pa nič, samo odgovori »ne znam«. Poskusili so v drugo: *Josip Vidmar, prevajalec, gledališki kritik, dramaturg*. To je bila kaplja čez rob. »Ne znam.« Niso mi čisto verjeli, zato mi verjetno tudi negativne ocene niso dali. Pa vendarle to ni bilo tako zelo bistveno, takrat so se dogajali študentski nemiri in se je pisalo znamenito leto 68. Toda smisel vprašanja je le vseboval vlogo Pravdača v kontekstu Kreftovega dramskega besedila in v kontekstu uporniškega študentskega gibanja in duha v Sloveniji in Evropi nasploh, študentskega molka in protesta. En Pravdač ne more odtethtati množice študentov. Uporniška kreftovska trma je delovala.

Šele danes se zavedam, ko ponovno berem Bratkove drame, prozo, eseje, razprave, spremne besede, gledališke študije in pregledujem zapuščino, rokopise, da so v *Celjskih grofih* in liku Pravdača, globlji pomeni in vrednote

Še danes, kadarkoli srečam akademika dr. Matjaža Kmecla, se spomnim tega dogodka. Veliko let kasneje sem v MGL uvrščala njegovo igro *Friderik z Veroniko ali grof celjski danes in nikdar več* v repertoar gledališča in to hkrati z nedokončano Kreftovo komedijo *Dragice iz Gobovo Gobculja*. Na etnologiji se nisem srečevala s slovenisti, ampak s tisto duhovno kulturo, ki me je popeljala v druge, daljne in bližnje duhovne in materialne sfere. Tam sem spoznavala pokrajine in književnost neevropskih narodov, ljudsko kulturo in slovstvo in gledališče: ljudske in verske igre, mitske, verske obrede, ljudsko slovstveno motiviko, arhetipe itd.... Mnogo tega sta nam že v gimnazijskih letih pripovedovala Mirko Avsenak in Franček Bohanec³⁰, na etnologiji pa dr. Vilko Novak. In tako je v tretjem letniku študija na FF dozorela odločitev, da poskusim s sprejemnim izpitom na gledališki akademiji. Ker se tudi o gledališču in gledaliških poklicih nismo seznanjali ne v šoli in ne doma, sem za dramaturgijo zvedela šele pri prof. dr. Jožetu Kuruzi, ki je bil mentor našemu letniku. Bili so tam, sedeči za dolgimi šolskimi mizami trije modri K-aji³¹, in profesorja dr. Marko Marin ter dr. Mirko Zupančič. Vsak je imel za sabo bogato gledališko bibliografijo. Za mladega človeka je bil takrat eksistencializem literarno in filozofsko gibanje, o katerem smo vsi govorili. Sartrova *Zaprta vrata* je bila naloga za sprejemni izpit. Zadnje vprašanje razdeljeno na tri dele

²⁹ ZK- KP smo študentje slovenščine poimenovali »skupinski izpit« v III. letniku, ki smo ga opravljali pri dr. Jožetu Zadravcu, dr. Matjažu Kmeclu, dr. Borisu Paternuju in dr. Jožetu Kuruzi, ki je bil naš mentor.

³⁰ V Bratkovi zapuščini se pojavljata obe imeni. Avsenak je zagotovo pripadal mariborskemu Bratkovemu dijaškemu krogu. Za F. Bohanca pa nisem preverila, čeprav po letih sodeč težko verjetno. Tudi v njegovih knjigah *Življenje publicista* (Ljubljana 1998), *Živa stvarnost* (Maribor, 1983), *Pričevanja* (Ljubljana, 1985).

³¹ Dr. Vladimir Kralj, dr. France Koblar, Filip Kalan Kumbatovič.

je bilo: kakšna je razlika med esenco in kisom (prof. Kralj) in Sartrovimi, antičnimi in gnojnimi muhami (Marko Marin), in »tej, to pa s Kreftovo dramatikom nima nič skupnega«, je dodal Koblar, »ali pač?! Tej, razmilite o tem«; Ko sem odgovorila na prvi vprašanji, mi je Koblar odpustil odgovarjanje: »No, tej, Krefta ste gotovo prebrali«. Nihče ni spraševal po sorodstvu. Kreft pa o eksistencializmu zapiše le nekaj stavkov že v uvodu k knjigi *Proti vetru za vihar*.

In po tem sprejemnem izpitu, do diplome na dramaturgiji s Kreftovo dramatikom, dramaturgijo in gledališkimi esej³² nisem imela nič več, pa tudi na FF se »zgodovina« ni več ponovila.

To je troje drobnih spominov, na popotovanju od Prlekije do Ljubljane, od otroške radosti do gledališča - MGL k Lojzetu Filipiču, sijajnemu pedagogu in predavatelju praktične dramaturgije, ki me je pripeljal v gledališče in je bil nekako vmesna generacija med Kreftom dramaturgom/režiserjem in nami mladimi dramaturgi. Poznal je delo enih in drugih, saj je bil njihov sodelavec, gledališčnik, teatrolog, nam pa vzgojitelj.

Včasih se mi je zdelo, kot da smo Krefti nekakšni popotniki, iz Prlekije v svet, pa spet nazaj, še tudi potem, ko smo jih drugega za drugim polagali k počitku: dedka, očka, brata, strica Ivana, strica Bratka. bili so zelo povezani a hkrati tako zelo različni.

Ta uvod, ki bi moral biti napisan v kurzivi, je le izpolnjevana želja akademika Dušana Moravca, ki je želel, da obudim osebne spomine na strica Bratka. Toda to seveda ni tisto najpomembnejše, kar bi Bratka opredeljevalo v slovenski književnosti, gledališču kulturi in znanosti. Zagotovo pa, da to, kar so nam privzgojili starši, velja še naslednji generaciji: ohraniti ponos na starše in družino, a ne živeti na njihovih lovorikah, njihovem delu ali pomembnosti. Ne uspevati zaradi sorodstva. Edino delo in študij in spet delo je bilo merilo vsakršnega uspeha ali neuspeha, kritike, graje in pohvale. Spoštovati in tudi odgovarjati za svoja dejanja in pisanja. Imeti svoj pogled – svetovni nazor, in vrednotiti naprednost, morda celo levičarstvo, uporništvu, ob tem pa in ostaja kreftovska čemernost in večni dvom...

IV.

Ko prebiram dele Bratkove rokopisne zapuščin, vendarle ne morem mimo dokumentiranih dejstev, ki ga literarno, znanstveno, gledališko in umetniško ter politično opredeljujejo. (Ohranjene je veliko korespondence, vendar je nisem pregledovala). Tistega temperamenta, celo uporništvu, ali tistega viharništva, o katerem so pisali nekateri njegovi sodobniki in po

³² Otvoritev novega kulturnega doma v Trstu, sezona 1964/65.

čemer so ga poznali, je v teh zapisih bolj malo. Zato pa ga je mnogo več v njegovih gledaliških igrah in najverjetneje tudi v gledaliških režijah, kadar je bilo treba. Malo je salonskega ali pa bolj transparentnega gradiva brez globljih ali poglobljenih nazorsko jasnih opredelitev. Brez temeljitih študij. Ostaja pa Kreft ognjevit zagovornik svojih idej.

Strica Bratka nisem nikoli prepoznala kot »viharnika« ali sila temperamentnega človeka, razen raz odra, ob njegovih nastopih, največkrat na Borštnikovem srečanju. Poznala pa sem njegove smehe, prleščino in znamenite r-je in tudi nemir, pa odmike v samoto, k delu ... običajno v njegov vrh.

Ponovna vrnitev k temeljitejšemu branju njegovih knjig, esejev in razprav, teatroloških študij, Bratkovih delovnih zvezkov, zvezčičev, rokopisov, kjer je zanesljivo dokazano, da je vsako stvar, temo, ki se je lotil kot dramatik, raziskovalec, predavatelj ali znanstvenik, temeljito preštudiral. Veliko gradiva je raporejenega skozi mnoga leta njegovega dela, o čemer pričajo datumski zapisi. Pravzaprav je skoraj vse življenje zagotovo pisal dvoje dram: *Apokaliptične jezdece* in dramo o Prešernu – *Po brezkončni poti*. Vračal se je k igri *Nemoč. K Tiberiju Grakhu, k Sonji*. V Slovenskem gledališkem muzeju – v zvočnem arhivu hranimo prvo uprizoritev igre *Po brezkončni poti*, krstno uprizorjeno v SSG Trst leta 1964³³; v režiji Jožeta Babiča; na se posnetku je izraža patetično zanesen odnos do uprizarjane teme in verjetno tudi okolja, kjer je igra odigrala svojo posebno funkcijo, a vendarle so verzi pesnika Prešerna v interpretaciji Mihe Baloha zgledno vnešeni v celoto. Ob glasbi Pavla Merkúja, (scena Vladimir Rijavec, kostumi Alenka Bartl), je Jože Babič najverjetneje v svojem znanem gledališkem in estetskem slogu pripravil (tudi po pregledu zasedbe) po kreftovsko spektakularno uprizoritev. Seveda pa je glede na politične razmere v Italiji, še posebno v Trstu, »naletel« na različne polemične odmeve. Tako na Kreftovo besedilo krstne uprizoritve, kakor tudi otvoritev Kulturnega doma.³⁴

Pa vendarle izvirni zvočni posnetek daje slutiti, da se je Jože Babič poglobil v temeljna vprašanja pesnikove poezije, brez romantičnega nabrekli sloga, na simbolni/symbolistični ravni pa v dramaturšem smislu ostajata dialog in jezik temeljni razsežnosti vsebine dela in seveda Merkújeva glasba, ki vzdušje poudarja, ali vsebinsko opredeljuje posamezne usodne trenutke Prešernovega življenja. Predvsem v *Prologu* in *Epilogu*.³⁵ Težje pa je zaobiti opombe in kritiške zapise, ki so nastajali po premieri. Težave z nastajanjem besedila delno navaja že

³³Bratko Kreft, *Po brezkončni poti*, prem.

³⁴ Jože Peterlin,

³⁵ Bratko Kreft, *Po brezkončni poti*, prem., zvočni posnetek uprizoritve v SSG Trst.

Dušan Moravec v *Slovenskem režiserskem kvartetu (z gostom)*³⁶, kronist³⁷ pa po premieri v Trstu zapiše ali »Naj zgrnemo nad prvo premiero v novi bleščečo hiši slovenskih Muz pieteten molk? Avtor sonetnega venca, ki v svojih nastopih za iluzionistično prozorno zaveso govori brez duha, kakor iz pragmatičnega učbenika. Niz dvomljivih parahistoričnih priredb, ki naj »razgibajo« tragično gluhoto pesnikove eksistence, pa čeprav za ceno kakšnega posteljnega poživila (pesnik in stara Primčevka, ojoj!). Omledno – lažji izraz ni možen...Vihtenje zarjavelega liberalističnega rapirja – o sancta simplicitas v literarnem letu Gospodovem 1964!...Popolnoma gratuita množičnost, ob kateri je manjkal samo še kakšen lep konjski galop, da bi bil popoln hrup, ki naj prevpije intelektualno in umetniško uboštvo. Draga množičnost ob kateri se je gledalcu porodila mila misel: se ne bi dal samo del sredstev, ki bi šle za kilometraže blaga za kostime, uporabiti za primer za razpis dramskega natečaja, recimo na temo Prešeren?... Koliko del bi vsaj doseglo tega dialogiziranega Kidriča?«³⁸

V Kreftovi zapuščini obstaja več različic posameznih delov besedila, popravkov, a vsebinsko, dramaturško in idejno niso spremenjeni in tako različni od onih na zvočnem posnetku ali objavljeni v separatnem odtisu *Pjesnikova kob*³⁹, *V ječi življenja*⁴⁰ in v *Slovenski kroniki*⁴¹. So pa v dialoškem pomenu izboljšani in morda izpričujejo tudi mestoma bolj izrisane karakterje dramskih oseb. Obširna avtorjeva spremna beseda o osebah, Prešernovem upor, erosu, po spraševanju o donhuanovstvu ali donkijhotovstvu, o idealu ženske, o dramskih osebah, o Prešernovi svobodomiselnosti, etiki in našem času, poeziji, dramaturgiji igre, o družbenem času, pojasnjuje delo in dodaja še nekaj režijskih in igralskih napotkov.⁴² Vsekakor bi temeljitejša primerjalna študija rokopisnega in tiskanega gradiva lahko »povedala« več. Precej drugačen pa je *Scenarij o Prešernu*⁴³, ki je izšel že mnogo prej, leta 1951, in je v dramaturški strukturi pisanja zaradi medija, ki mu je bil namenjen, vsebinsko morda manj zahteven in manj določen, četudi je kasnejši rokopis mestoma zelo dopolnjen, a odločilno za Krefta je bilo, da je knjigi napisal uvod, takorekoč prvo slovensko študijo o literarnosti scenarija in o filmski dramaturgiji.

³⁶ Dušan Moravec, *Slovenski režiserski kvartet z gostom*, Ljubljana, 1996, str. 226-227.

³⁷ Podpisnik članka *Blišč in beda Otvoritve*, Most 1, Trst, 1964, str. 180-181.

³⁸ Ibid.: Peta točka: *Kreftov Prešeren*, str. 181.

³⁹ Bratko Kreft, *Pjesnikova kob*, (*V ječi življenja-U tamnici života*), prevedel Milan Rakočević, poseben odtis iz Zadarska revija, Zadar 1979, št. 4.

⁴⁰ Bratko Kreft, *V ječi življenja*, Obzorja, Maribor, 1979.

⁴¹ Bratko Kreft, *V ječi življenja, neblaga igra iz zadnjih dni pesnikovega življenja*; V *Slovenska kronika*, DZS, Ljubljana, 1985, str. 489-583.

⁴² Ibid.: str. 383-485.

⁴³ Bratko Kreft, *Dr. France Prešeren*, scenarij, Ljubljana, 1951.

Ob poslušanju zvočnega posnetka *Naši znanstveniki pred mikrofonom*⁴⁴ in drugem zbranim zvočnem gradivu, ki ga hrani Slovenski gledališki muzej, ostajajo *Apokaliptični jezdec* vselej na prvem mestu v njegovih izjavljanjih in zapiskih, od nastanka pa neprenehoma do leta 1985. Takrat tudi jasno v intervjuju *Ob 80 letnici* spregovori o prepovedih objave tega dela.⁴⁵ Prav v tem intervjuju *Kakor da smo izgubili etični kompas!* se zdi, da v zgoščeni obliki Kreft pove o svojem delu, prepovedih, motivaciji za pisanje dram z zgodovinsko tematiko, njegovimi stiskami, zelo veliko, o čemer tako zgoščeno prej ni nikoli spregovoril. Predvsem ne o *Apokaliptičnih jezdecih*. Morda tudi zato, ker je intervju bil pripravljen za časopis *Vestnik*⁴⁶, namenjen bralcem med Muro in Dravo. Za območje, kjer je bil povezan z zemljo in ljudmi in svojim otroštvom in mladostniškim dozorevanjem, in kamor se je vedno znova vračal. In pokrajino ter okolje, ki je vsekakor vplivalo na del njegove literature in ki ga je oblikovala v to kar je postajal. Počutil pa se je tako Mariborčana kakor Prleka in Pomurca, zanj je bilo oboje *ena pokrajina in ena domovina*. Ne spregovori pa o novih načrtih.

In če bi me akademik Dušan Moravec vprašal, »kako ste zajadrali v novo leto 2005«, bi se odgovor zagotovo glasil: »Z nedokončano vinjeto za *Bratka Krefta in prebiranjem vašega intermeza pri slovenskem režiserskem kvartetu z gostom*«. ⁴⁷ V tem je tudi nekaj simbolike: 2. januarja 1965, je akademik telefonično klical svoje gledališke prijatelje in znance (Bratka Krefta, Leontino Skrbinšek, Nevenko Gostiša, Kolariča, Bronija Battelina, Mateja Bora, Miro Mihelič, Blaža Arnič, Jožeta Galeta, Sveto Jovanoviča, Cirila Debevca, Vladimirja Skrbinška, Miro Danilovo, Lojzeta Drenovca, Filipa Kalana, Ano Traven, Lojzeta Filipiča, Jožeta Babiča, Igorja Pretnarja, Mirka Mahniča, Jožeta Tirana, Franceta Vodnika, Ferda Delaka in Mico Černigoj) in namesto običajne fraze novoletnega voščila jih je vprašal, *Kako ste zajadrali v novo leto?*⁴⁸. Le Hinka Nučiča ni mogel priklicati ne 2., 3. in celo ne 4. januarja 1965.

V.

Moje prvo poklicno sodelovanje v gledališču v zvezi z Bratkom Kreftom se je začelo leta 1974, ko me je režiser Slavko Jan povabil k dramaturškemu sodelovanju za mariborsko

⁴⁴ Bratko Kreft, *naši znanstveniki pred mikrofonom*, 1971, ob podelitvi Prešernove nagrade. Oddajo je pripravila Barbara Berce. Trajanje 15 min. Magnetofonski trak M.

⁴⁵ Branko Žunec: *Kakor da smo izgubili etični kompas! Srečanje z dr. Bratkom Kreftom*. Pomurski vestnik, Murska sobota, 1985.

⁴⁶ Pomurski vestnik...

⁴⁷ Dušan Moravec, *Slovenski režiserski kvartet, Od viharika, do novega realista (in nazaj), Intermezzo v kurzivi*, str.223-228, Ljubljana, 1996, str. 175-233.

⁴⁸ Zvočni posnetek M/SGM in CD-R/SGM

uprizoritev *Krajnskih komedijantov*. Izhodišče za uprizoritev je ostajalo zvesto nekaterim Kreftovim teatrološkim zapisom in razmišljanjem. Gledališka kritika po premierni uprizoritvi je bila prizanesljiva, čeprav je očitala »dolgot« in *predstavi ne bi škodovalo, če bi jo še krajšali*. Kreft in Jan sta takrat praznovala svoj jubilej: Slavku Janu je bila to poslovilna režija oz. predstava, Kreftu pa posvečena ob 50 letnici njegovega umetniškega delovanja. Poskušali smo čim bolj vestno upoštevati besedilo in jezik, vendar se po jezikovni plati pri vseh igralcih mariborskega gledališča jezikovna in fonetična plat ni najbolje posrečila. Zlasti so ostajali problematični vokali in ritmi replik. Ob tem pa so se igralci spraševali, zakaj po skoraj desetih letih spet igrati to isto igro.⁴⁹ Niso doumeli, da gre za slavnostno igro, komedijo ob slavnostnem dogodku, s parado ustvarjalnih prosvetljalcev iz preteklih dni, za dva jubilanta ali slavljence iz sodobnega časa, ki sta v slovenskem gledališču zagotovo pustila svojo sled, in ga (gledališče namreč) promovirala tudi v Evropi. Vodstvo gledališča je že vedelo za prave razloge.

In spominjam se dogodka v zaodrju neposredno po premieri, ko je padel zastor po zadnjem dejanju, in so si ustvarjalci uprizoritve čestitali. Tam sta si Slavko Jan in Bratko Kreft podala roke, se objela in izrekla besede »vse je pozabljeno« in besede zahvale. Marsikdo ali pa nihče od nas, ki smo bili tam, ni vedel za kaj gre, saj smo delali z mirom in tudi z veliko energije in smeha. Šele mnogo let kasneje, ko je izšel zapis o Janovi korespondenci Štefana Vevarja v Dokumentih SGM,⁵⁰ so se mi pričeli razkrivati pretekli gledališki dogodki o njunem gledališkem sporu iz začetka petdesetih let preteklega stoletja, ko je v SNG Drama ravnateljaval Jan, Kreft pa je bil režiser in dramaturg. A takrat, 28. marca 1975, sta se Bratko Kreft in Slavko Jan s spravljeno, če smemo zapisati, cankarjansko roko, izkazala kot velika humanista in človeka. In nekaj mesecev kasneje je Slavko Jan prevzel Borštnikov prstan za svoje življenjsko, igralsko, režijsko in pedagoško delo prav iz Kreftovih rok.⁵¹ A žal tega dogodka ne filmski, magnetofonski in ne celuloidni trak za zgodovino gledališča niso zapisali. Kamere običajno ne »zapisujejo« zaodrskih neatraktivnih dogodkov.

Ob pregledu gledališkega sodelovanja z Bratkom Kreftom, sem iz osebnih ohranjenih gledaliških dnevniških zapisov razbrala, da sem ga, ko sem bila v.d. umetniškega vodje v MGL, leta 1978 povabila k sodelovanju. Naročali smo slovenskim dramatikom nova, izvirna slovenska dramska besedila, z izključno pravico do krstne uprizoritve v MGL. Bili so to hišni avtorji vseh generacij, katerih dela so v MGL že uprizarjali. Ohranjen je zapisnik za sejo sveta

⁴⁹ Bratko Kreft, *Krajnski komedijanti*, SNG Drama Maribor, prem. 28. 3. 1975, sez. 1974/75, režija Slavko Jan.

⁵⁰ Štefan Vevar, *Zapuščina Slavka Jana*, Dokumenti SGM, let. 25, št. 52-53, 1989, str. 12-157.

⁵¹ Borštnikovo srečanje 1974, Slavko Jan, Izjava . radio Slovenija, 1974.

umetniškega sveta in sveta delavcev MGL, kjer je bil predstavljen okvirni repertoar za sezono 1979/80: Andrej Hieng *Slavolok*, Tone Partljič *Na britofu golobčka dva* in delo Dušana Jovanovića, k sodelovanju smo povabili še Miloša Miklena in Bratka Krefta, ki pa ob sestavljanju repertoarnega predloga še niso posredovali naslovov svojih iger. V MGL je bil takrat moj najožji dramaturški sodelavec dramaturg-lektor Marko Slodnjak. Od avtorjev sva želela, da napišejo izvirno slovensko igro različnih žanrov z kar najbolj pestro tematiko. Vendar v okvirnem repertoarju beremo zapis: *Okvirni repertoar za sezono 1979/80 temelji na izboru sodobnih dramskih del iz domače, hrvaške, evropske in ameriške dramske ustvarjalnosti. Izbor besedil je skušal slediti predvsem tistim delom (komedija-farsa, drama, tragikomedija), ki so nastala v obdobju zadnjih dveh let... Nekaj slovenskih del je pri avtorjih naročenih že delj časa, vendar pa jim zaradi njihove individualne ustvarjalnosti nismo določili datuma, ko naj bi besedila oddali gledališču. Pričakujemo besedila Bratka Krefta v marcu ali aprilu, Dušana Jovanovića v juniju ali juliju, Toneta Partljiča v avgustu ali septembru. Zato si pridržujemo tudi pravico pri oblikovanju končnega repertoarja z možnostjo menjave kateregakoli besedila iz tujega repertoarja s slovenskim delom.*«

A besedila v dogovorjenih rokih niso bila napisana. Zato je v repertoarni podobi MGL za tisto sezono prišlo do precejšnjih sprememb: Namesto štirih slovenskih del smo uprizorili le Hiengov *Slavolok*, pridobili smo delo Matjaža Kmecla *Friderik z Veroniko ali grof celjski danes in nikdar več*, ki je bilo prvotno načrtovano v programu SNG Drama Ljubljana, v rezervi in pripravi za sezono 1980/81 pa smo ponovno navajali Jovanovićeve *Kramazove*, Kreftovo komedijo *Dragice iz Gobovo Gobculja*, pa Partljičevo komedijo *Na britofu golobčka dva*.⁵²

S Slodnjakom sva želela vsaj en repertoar gledališkega leta oblikovati s slovensko dramatiko. V osebнем arhivu imam tudi ohranjen tipkopis pregleda sklepov 6. seje sveta MGL z dne 29. 5. 1979, kjer v 2. točki navajamo: *Svet MGL je soglasno potrdil predlagani repertoar za sezono 1979/80 dramska besedila Matjaža Kmecla, Iva Brešana, J. P. Sartra, Andreja Hienga; Vošnjaka, Kroetza, Schillerjevo igro Spletka in ljubezen ter v rezervni program uvrstil dramska besedila že napovedanih avtorjev za sezono 1980/81, ki pa besedil niso oddali (Dušana Jovanovića, Bratka Krefta, Toneta Partljiča, Igorja Torkarja, ponovno smo povabili hišnega dramatika Miloša Miklena, v rezervnem repertoarju pa so ostali Gogolj ali Ostrovski ter Moliérov Namišljeni bolnik).*

⁵² Okvirni repertoar MGL za sezono 1979/80, Repertoarna podoba MGL za igralno obdobje 1979/1980. Tipkopisi v osebнем arhivu. Zapisnik seje sveta je ohranjen tudi v dokumentaciji MGL, arhiv tajništva.

Z dopisom 15.5.1979 je bila jugoslovanska avtorska agencija, zastopstvo za SR Slovenijo, obveščena o dokončni repertoarni podobi MGL za sezono 1979/80, in izborom del, ki ga je potrdil umetniški kolegij 15.5.1979 (umetniški kolegij sta v tistem petletnem obdobju vodila dr. Lado Kralj in dr. Jože Koruza).

Prvi zapis o igri *Dragice iz Gobovo Ggobculja* v zapiskih srečamo v okvirnem programu MGL že v letu 1978, ko Kreft napoveduje, da bo napisal komedijo za ženski ansambel z le nekaj moškimi vlogami; posredoval je delovni naslov igre »*Komedija za ženske*«, v gledališču pa smo zapisali le ime dramatika s pripisom »*brez naslova, slovenska noviteta*«.

V uvodu k besedilu je napisal nekaj scenskih opomb, ko je v sezoni 1981/82 oddal tekst, in sicer, da gre za sprejemnico pri Moskaljovih, v lepo urejenem meščanskem salonu, v pozno bidermajerskem stilu, ovalno mizo z mehкими stoli in naslanjačem. Tam stojita še pianino in kamin, z leve strani je glavni vhod, nato stopnice, ki vodijo v mednadstropje in vrhnje nadstropje, steklena vrata, na desni steni pa so skrivna tapetna vrata v poselsko sobo, kjer je skladišče odloženih stvari. Tam živi vdova po kapitanu, ki je padel v boju s Čečenci na Kavkazu. Moskaljov je moskovski uradniški karierist in elegant, ki je odkril tajni študentovski klub, ki naj bi izvedel atentat na gubernatorja. V službi je na ministrstvu za uk in bogočastje, saj je bil kot mlad učitelj nastavljen v kraju Gobovo-Gobculja in bil mentor literarnega kluba Aleksander Gribojedov. V klubu so se zbirali dijaki zadnjih dveh letnikov in izdajali na roko napisan list *Gorje pametnemu*. Klub so poimenovali na predlog Svetlova, v njem so ustvarjali svoje literarne prispevke. Šolska oblast jim je določila Moskaljova za mentorja in nadzornika, nato je prišlo do afere. V listu je Svetlov, ki je veljal za najbolj radikalnega med njimi, objavil pesem *Gorje pametnemu*, kjer je trdil, da se časi iz carskih časov niso nič spremenili in da vsakomur grozi bič, če bo poskušal misliti po svoje. Pesem je bila viharšiška, zato so jo širili med delavci tovarne Plemenoti-Gobanj, katere lastnik je bil glavni hotelir in kapitalist v mestu. To je izkoriščala njegova žena, glavna natakarica hotela Moskva, bivša tlačanka. Najprej sta imela gostilno Kavkaz, ki pa jo je lastnik kot dober gospodar spremenil v tovarno, itd. Vlagali so gobe...Na »izobraževanje« so hodili v Francijo. Z nabiranjem in vlaganjem gob pa so bile same težave, saj jih niso mogli prodajati... Začele so se peripetije...Igra prikazuje tudi ljubezensko zgodbo med dvema mladima človekoma, ki pa ni po godu staršem, saj pripadata različnima socialnima slojema. Vsekakor prvo dejanje nakazuje farso, ki bi morda v zaključku nastala komedija.

Bratko je šele v sezoni 1982/83 oddal v branje prvi del igre, vendar je ni kasneje nikoli dokončal. Tako kot so nekateri avtorji prve rokopise/tipkopise besedil oddajali le v intimna branja dramaturgu ali umetniškemu vodji, je tudi Bratko želel, da besedila ne berejo drugi, ker

prvi del besedila ni »bil tako izdelan«, da bi o njem javno govorili, ga presojali, kritizirali. V besedilu so navedene vse dramske osebe, napisano je skoraj celotno dejanje in uvod, tako da je razviden Kreftov resen namen delo napisati.

Besedila tudi kasneje ni dokončal, verjetno se ga ni niti loteval, saj je danes še vedno v enaki mapi, kot je bilo takrat, ko mu je bila igra vrnjena in je ohranjena v njegovi zapuščini.⁵³ Zdi se, da se k njej ni nikdar več resno vračal.

Je pa za *Alamanah MGL*, ki je izšel ob 35 letnici gledališča napisal na moje povabilo, med drugimi gledališkimi sodelavci, fragmentarni zapis o MGL, o svojih zvestih gledaliških sodelavcih in prijateljih, predvsem pa o igralcih, o svojevrstni avantgardistični generaciji, o Jožetu Tiranu, Dušanu Moravcu in Lojzetu Filipiču, ki so v svojem času ustvarili trdne umetniške temelje Mestnemu gledališču ljubljanskemu.⁵⁴

Torej šele po letu 1982 oziroma 1985, po praznovanju svoje 80 letnice, mi je povedal kaj več o svojem delovanju, tistem, ki ga brez dokumentacije ni objavljajal, a veljalo je kot opozorilo; ne verjeti vsega, kar govore in ne nasedati natolcevanjem. »Prišel bo čas, ko bom odprl svoj osebni arhiv in dokazal nasprotno.« Tega ni dočakal. Toda dovoljeno mi je bilo, da sem po njegovi smrti pogledala sama. Res je tudi veliko korespondence, ki je nisem pregledovala, kajti čas mora služiti svojemu času in namenu, da se dokumentacija sistematično uredi, razišče in ustrezno na novo ovrednoti tisti del življenja in dela Bratka Krefta, ki so mu doslej pripisovali najrazličnejše pomene. Treba pa je priznati, da je najbolj dosledno in objektivno naklonjeno poskušal Kreftovo gledališko, teatrološko in dramaturško delo ovrednotiti Dušan Moravec. Literarno zgodovinsko in analitično pa še Franc Zadravec, Jože Koruza, gledališka kritika mu je bila včasih bolj, včasih manj naklonjena, toda Fran Albreht tudi s pohvalami ni skoparil.

Šele po prispevku za gledališki almanah je večkrat, ko sva se srečevala na moji poti v MGL in njegovi na SAZU, povedal kakšen drobec iz svojega delovanja. Tudi o takoimenovanem rimskem obdobju, v času vojne, češ, da krožijo laži o njegovem medvojnem bivanju v Rimu; nič spornega ni bilo tam, govoril je o študijski odsotnosti in povratku v Ljubljano ter ponovni službi v SNG Drama in da o vsem tem obstajajo dokumenti. In res, v zapuščini, ki jo hrani NUK, je ohranjena skoraj vsa izvirna dokumentacija o dejanskem poteku njegove odsotnosti in tudi nepodpisan tipkopolis ovaduha o njegovem lažnem delovanju, ki je bil najden na vrtu v Rožni dolini in mu ga je izročil(Ime je pripisal Bratko). Bilo je kar precej denuncianstva,

⁵³ Bratko Kreft, *Dragice iz Gobovo Gobculja*, tipkopolis. NUK, zapuščina Bratka Krefta, škatla 0, 34/97.

⁵⁴ Bratko Kreft, *Odlomki iz spominov (Fragmentarni zapis ob jubileju MGL)*, MGL 1951-1986, Ljubljana, 1987, str. 17-21.

celo v šestdesetih letih. Nekaj dni pred smrtjo dr. Dušana Pirjevca, je povedal, da sta se telefonično pogovarjala, govorila o preteklosti, da mu je pisal pismo in da so vsi »računi« poravnani. Najbrž je bila to one vrste pomiritev med njima, kot svojčas med Slavkom Janom in Kreftom. Bil je zelo vesel, saj zaradi nekaterih nesoglasij in dogodkov preprosto ni bil miren. Ne onih v času med obema vojnama, ne tistih v medvojnih in ne onih v povojnih letih. Zlasti pa še, ko je leta 1956 lahko objavil samo tri prizore igre *Apokaliptični jezdec*. Skoraj noben njegov intervju, pisni ali govorni, ne spregleda tega dejstva, kar je zagotovo ostala ena izmed njegovih večjih bolečin. V zapuščini so ohranjene rokopisne in tipkopisne različice dramskega besedila, dialogov, slik, celotna kompozicija igre.⁵⁵

Med rokopisi in zapiski v zvezčičih, ki niso urejeni, je rokopis zabeležke *Balade o ljubezni* - (na koledarju 1. jan 1961) *Requijem za padlim* ter nekaj replik, ki jih izrečeta On in Ona , ter prve replike Zbora:

Ona: pravkar so naju ustrelili

On: Nihče ni videl...

Zbor: Tisti, ki bodo prišli za nama...

Verjetno so to misli iz drame o *Poročniku in Marjutki*, a v istem zvezku je tudi zapisan naslov prizora (slike?) *Grob neznanega junaka*. Zamisel o povezanosti med lirično melodramatično novelo *Enaštirideseti* Borisa Lavrenjeva in priredbo drame Paula Raynala, ki jo je priredil Kreft za delavski oder 1930 leta, *Balada o vojni in ljubezni* seveda ni naključna.

Rokopisi *Kreature*, *Celjski grofje*, *Grobnica Habsburžanov*, *Sonja* – drama v treh dejanjih, *Beg v neznanu*, *Apokaliptični jezdec*, (vsaka slika v svojem ovitku); več zvezkov s študijskim gradivom o tej drami; vedno znova je Kreft zapisoval, da je to drama o jugoslovanskem vprašanju in da so '*Apokaliptični jezdec politični dialog v petih dejanjih*'. Drame so ohranjeni v »paketu«, kakor da bi jih še želel ali prebirati ali pa dopisovati ali pa je pričel s pripravami za izdajo svoji zbranih del. Tako kot študijsko gradivo o celjskih grofih in za *Veliko puntarijo*, ima tudi pri *Jezdecih*, vsak prizor, slika, celo posamezni deli dialogov še svojo spremno in raziskovalno gradivo, zapisano v zvezkih, na listih, od biografij zgodovinsko resničnih oseb, do zgodovinskega časa in karakternih lastnosti... posamezni prizori so zapisani v več različnih inačicah - naslovi pa sledijo dramaturškemu načrtu in shemi v drami.

Prolog

1. Ples miru

⁵⁵ NUK, škatla 0, 34/97.

2. *Pri Verhovenskem*
3. *V kapucinski grobnici*
4. *V dunajskem gozdu*
5. *Pri Lončiču in Knezeviću*
6. *Politika v postelji*
7. *Politika v baru*
8. *Seja balkanske komisije*
9. *Mortos voco – vivos plengo*

Epilog

Toda ta shema, ki se v vsaj tridesetih letih Kreftovega pisanja te politične kronike v rokopisu pojavlja po večkrat, celo v drugačnem zaporedju ali variantnih naslovih posameznih slik – ena izmed njih nosi naslov *Grobnica Habsburžanov* - je nedokončana igra; morda je ni dokončeval zaradi posledice prepovedi objave, kasneje pa zaradi preobilice dela, vsekakor pa ni bila objavljena v času, ko jo je Bratko napisal. V letu 1957 so mu namreč dokončno prepovedali objavljane prizorov iz *Apokaliptičnih jezdecev*. (Naši razgledi⁵⁶, Nova obzorja⁵⁷). Oba tiskana revijalna izrezka sta priložena rokopisu. V radijskem intervjuju leta 1971 sicer spregovori o tej politični prepovedi, a natančejši odgovor poda le novinarju Branku Žunecu za objavo v časopisu *Pomurski vestnik* na vprašanje »V koliki meri je (tudi) vas spremljalo Brechtovih Pet težav pri pisanju resnice?« Kreft je odgovoril: »Kdor se hoče danes boriti zoper laž in nevednost in hoče pisati resnico, mora premagati najprej pet težav. Imeti mora pogum, da piše resnico, čeprav jo povsod zatirajo; imeti mora bistrost, da jo spozna, čeprav jo povsod zakrivajo; imeti mora umetnost, da rokuje z njo kot orožjem; razsodnost, da izbere tiste, v katerih rokah bo učinkovita; zvijačo, da jo bo med njimi razširjal...« »V kolikor je bilo v moji moči sem uveljavljal vseh teh pet resnic. Zato so mi med drugim leta 1957 prepovedali nadaljnje objavljane politične mednarodne drame *Apokaliptični jezdec*. Ko mi je bila prepoved izrečena na uradnem mestu, sem se zelo razburil in dejal, da ne pišem »agitke« zoper informbiro, marveč dramo svoje generacije, ki je doživela oktobrsko revolucijo, osvobodilni boj, informbiro in stalinizem z njegovimi krvavimi čistkami, cinizem in pritisk zahodnih sil, grožnjo z atomsko bombo in razdelitev sveta na dve velesili. Vse to se je začelo nekaj pred vojno, nekaj po vojni, najbolj pa kmalu po uradno zaključenem informbiroju.«⁵⁸

⁵⁶ Bratko Kreft, *Samogovor polkovnika Semjonova*, prizor iz *Apokaliptičnih jezdecev*, Naši razgledi 1957, str. 178-179.

⁵⁷ Bratko Kreft, *Kar pes laja, veter nosi*, odlomek prizora iz *Apokaliptičnih jezdecev*, Nova obzorja 1957, str. 84-97.

⁵⁸ Branko Žunec, *Kakor da smo izgubili etični kompas*, Vestnik, Murskla Sobota, 1985.

V istem sklopu dramskih besedil sta še rokopisni drami *Leto 1905*, ki je posvečena Leninu in ni izšla v tisku ter drama iz časa rimske revolucije *Tiberij Grakh*, za katero je zapisano po presoji profesorja iz Berlina, da je ena prvih slovenskih ekspresionističnih dram.⁵⁹

Zdi se, kot da bi Bratko načrtoval zaključevanje svojega dramskega opusa, ga »izpisal« in zaupal slovenski dramski literaturi in gledališču v presojo.

VI.

V Slovenskem gledališkem muzeju sem 2001 leta, ko sem se iz gledališča »neprostovoljno« preselila tja, prevzela fonotečno gradivo, fonodokumentacijo, ki jo je zvesto zbiral Dušan Moravec, ko je še ravnateljaval tej državni ustanovi, jo dopolnjevala z novim gradivom in ga poskušala strokovno pregledovati. Ob poslušanju ohranjenega zvočnega gradiva se izrisujejo posamezni drobni gledališki portreti igralcev, režiserjev in drugih sodelavcev, zvočne vinjete gledališčnikov iz njihovih obširnih gledaliških opusov ohranjenih v dokumentih, rokopisnih zbirkah, fototeki.... Ohranjeni so njihovi glasovi, melodija stavkov, barva glasu, zvočni posnetki predstav, scenska glasba...o tem je že mnogo napisanega, a vendarle, kadar Kreft sam pripoveduje o svojem delu, govori o lastnem svetovnem nazoru, o nenehnih prepovedih objavljanja ali uprizarjanja in popravljanja iger in proznih besedil, in seveda o Dostojevskem in Shakespeareu, o predavanjih na filozofski fakulteti, profesorski in akademski karieri⁶⁰, takrat se zdi, kot da bi v nekaj minutah želel povedati vse.

⁵⁹ Prim.: Božidar Borko, zapis o B.K.

⁶⁰Novejšo rusko književnost je v š. l. 1947/48 in 1948/49 kot honorarni predavatelj predaval dr. Bratko Kreft (tedaj dramaturg SNG), po daljšem presledku je nato 1952/53 prevzela ta predavanja kot honorarna predavateljica Vera Brnčič-Šermazanova. Od š. l. 1959/60 do 1960/61 je bila lektorica ruskega jezika, rusko književnost je tedaj do 1962/63 predaval spet dr. **Bratko Kreft** (kot honorarni redni profesor), od 1961/62 je Vera Brnčič-Šermazanova stalno nastavljena predavateljica za rusko književnost. Rusko književnost pa je do odhoda v Zadar l. 1959 predaval nekdanji lektor in predavatelj, na koncu izredni profesor dr. Nikolaj Preobraženski, ki je imel tudi lektorske vaje. Druge zabeležke: Tipkopis bibliografije Bratka Krefta (rokopisni oddelek NUK, zapuščina, škatla 12, 4. 7, 0/34/97) – sestavil Jože Munda Tipkopis bibliografije (rokopisni oddelek NUK, po naročilu SAZU).

Prvo bibliografijo objavil Herbert Grün (gled. l. SLG Celje, 1953).

Drugo je objavila Marja Borštnik (Kratki bibliografski pregled slovenskega slovstva, 1955). Tretja objava v Objavah Univerze, 1957: razdelek a.: dela iz stroke; razdelek b.: dela izven ožje stroke; razdelek c.: drugo objavljeno delo.

Bibliografija Bratka Krefta (sestavil Jože Munda) v knjigi *Kalvarija za vasjo* (Pomurska založba, MS, 1961; str. 275-327).

Bibliografija: gradivo je podano po letih od začetka do leta 1961. Izpušča pa Kreftovo predavateljsko in režisersko delo.

1952 B. K. govori o pripravi predavanja Dostojevski, Tolstoj, Puškin. (posn. na magn. traku, 1971)

1951 Osebnost Primoža Trubarja- nov donesek k osvetlitvi Trubarjeve osebnosti (ob 400 letnici slovenske knjige), obj. v Nova obzorja 1951, str. 505-516. Predavanje na mariborski Ljudski univerzi).

Na enem izmed zvočnih posnetkov ⁶¹ intervjuvanec dr. Bratko Kreft za radijsko oddajo ob prejemu Prešernove nagrade 1971 leta pripravi z Barbaro Berce pogovor o svojem literarnem, gledališkem, znanstvenem in raziskovalnem delu.⁶²

Bercetova pričinja predstavitev z besedami, '*da več kakor 50 let Bratko Kreft ustvarja in piše z namenom, da ustvari nekaj lepega - o viničarjih, o prvi ljubezni, o ljudeh, ki so živeli in živijo okoli njega*'. Kreft pa ji odgovarja, da je bilo '*le roko treba stegniti po peresu in življenje okoli njega preliti v novo življenje*'.

K pisanju v mladih letih, da ga je spodbujalo življenje na deželi in v Mariboru, od dijaških let naprej. Prebiral je tujo literaturo, največ v nemščini. V knjižnici svojega strica Leva Krefta je našel zanimive knjige. Te literarne pobude so se križale s pravljicami in pripovedkami, ki so se prepletale z otroškimi leti. Učiteljica v šoli jih je znala pripovedovati. Otroci pa so jih v pastirski šoli prirejali po svoje.

V srednji šoli se sreča z Jankom Glazerjem, ki je bil, kakor pravi, čudovit mentor in izvrsten predavatelj nemške in slovenske literature, bil je protektor njihovega literarnega kluba *Utrinki* in bil njegov prvi intimni kritik, saj je prvi napisal kritiko za njegovo igro *Nemoč*.

V tem literarnem klubu so imeli veliko razgovorov, ker je Glazer ocenjeval po dve do tri številke *Utrinkov* in z dijaki diskutiral. To je bila prava literarna šola.

Iz te skupine literatov, je ostal edini, ki je ostal zvest literaturi.

Vzornik iz slovenske literature mu je bil Ivan Cankar, zaradi satiričnosti, revolucionarnosti, kritičnosti, in ker je zgodaj začutil spoznanje, da »v ljudeh« ni vse »v redu«, da so srca razboljena. Cankar je bil zanj in njegove somišljenike sila pomemben pisatelj in dramatik, čeprav so ga oni doumevali drugače kot tisti, ki so bili in živeli neposredno s Cankarjem. Nekateri so epigonsko uveljavljali njegov stil, Bratko sam pa se je boril proti temu in hotel ustvarjati po lastni literarni poti in presoji.

Po letu 1924 je Kreft na Dunaju začel spoznavati nepredne smeri evropske literature in revolucijske tokove, ki so se z bliskovito naglico odvijali v takratni Rusiji. V tistem času se je vedno bolj »naravnaval« na konkretni realizem, čeprav ni mogel zaobiti simbolizma in konstruktivizma.

Med njegovimi vzorniki iz slovenske literature je zagotovo bil na prvem mestu Ivan Cankar, saj je zgodaj v sebi začutil Cankarjevo socialno in napredno politično misel v prepričanju, da je dolžnost pisatelja prisluhniti času, ki ga Cankar upodablja.

⁶¹ Barbara Berce, Naši znanstveniki pred mikrofonom, magn. trak 313 M. posneto 1971 leta za radio.

⁶² Bratko Kreft, intervju. Magn. trak 313 M (316) SGM, presnetek, februar 1971. Zvočni Arhiv SGM.

Od tujih pisateljev so Bratku bili ljubi še štirje veliki ruski pisatelji: Turgenjev (*Očetje in sinovi*), revolucionarne povesti Maksima Gorkega, nato Tolstojeva dela, predvsem pa dela Dostojevskega: *Karamazovi*, *Besi*, *Zločin in kazen*, *Idot*. Že v srednji šoli ga je Janko Glazer opominjal, da *Besov* ne bo razumel. A ravno to »besovstvo«, o katerem v njegovem času na ta način, meni Kreft, še niso pisali, je bil po kreftovski prepričan, da je »besovstvo« edino izhodišče in dramatičnost romana, ki mu daje poseben vzvišeni idejni in literarni ton, ko ob *besovskem* prestopništvu odkrije človeško tragedijo.

Novejšo literaturo je spoznaval šele na Dunaju – Ilijo Ehrenburga - pa rusko avantgardo, Isaaka Babelja in njegovo *Rdečo konjenico...Legendo 1928*, Majakovskega, ruski teater... itd., itd.

V Parizu je Bratko študiral filozofijo. Ko se *Človek mrtvaških lobanj* konča, je čas, da se njegov junak – Kreft nekam napoti, da bi našel nov svetovni nazor, ker se je stari zrušil. Svet je bil na razpotju, brati je bilo treba knjige o novem znanstvenem pogledu na svet.... Zanimala ga je materialistična filozofija – ta literatura, zlasti pa dela Karla Marxa, mu je veliko pomagala, da je izoblikoval svoj svetovni nazor, da je našel svoje lastno oblikovanje in možnost formuliranja tega nazora. Da je bil tudi upornik in levičar.

Podobe v romanu *Človek mrtvaških lobanj* pomenijo tudi podobe tega sveta, četudi je pisatelj imel komaj 23 let, ko jih je začel pisati.

Veliko doživljajev je bilo v letih 1924-1928, od Ljubljane preko Dunaja, Prage in Pariza; tam je doživel prvi pretres, ko je prvič videl demonstracije za rešitev na smrt obsojenih anarhosocialistiv - 300.000 ljudi v povorki - za trindvajsetletnega slavista in študenta je bilo to dejanje pretresljivo vzneseno a hkrati veličastno, da se lahko ljudje, ki še imajo moč trezne presoje in vizijo sveta, tako množično spopadajo za napredne ideje.

Ob študiju leposlovne, filozofske in politične literature začenja Kreft ugotavljati, da ima ta, marksistični svetovni nazor več smeri, pa tudi peripetij, in ni tako premočrten, kakor je sprva mislil. Kreft se bori z razmerami v katerih živi, s samim seboj, z idejo, ki pri pisatelju nikoli ne sme pranehati obstajati. Pri pisanju so ga v tistem času zanimale le nekatere teme, najbolj pa socialne in konfliktne teme, ali socialno moralno konfliktne teme, kakor sam pravi - o socialnih nasprotjih poročajo njegove prve črtice, oziroma pet novel, ki jih je objavil v tedniku Socialist 1924. leta, in ki so svetovnonazorsko že usmerjane v socialni realizem, medtem ko so krajša prozna dela obsodba družbe - *Kalvarija za vasjo* in kalvarija ljudi, ljubezen, ki je obsojena na propad, *Proti vetru - za vihar*, zapiski, eseji, kritike, politične in svetovnonazorske marginalije, hotel je pisati knjigo o ideji, ki je zaradi globokega humanizma nadvse vzvišena, a je vse podrejal njej ideji -. Potem je 'šel' *Med potnike in mornarje*.

Dramatika mu je bila blizu, čeprav je bil po naturi razburljiva in puntarska duša, je vseeno želel nadaljevati s pisanjem proze – a preprečili so mu to dogodki, ki so sledili. Roman so zaplenili, *Človek mrtvaških lobanj* pa je bil le prvi del trilogije, ki jo je nameraval napisati. Drugi del naj bi opisoval človeka *Med tujimi ljudmi* ali *V tujini*, tretji del pa, *Bij*, ko bi se glavni junak vrnil nazaj v Ljubljano in bi kot ilegalni član partije nadaljeval boj. Ko je videl, da ne bo mogel nadaljevati z objavljanjem, je to misel opustil in se posvetil dramatiki; snovno je posegal v zgodovino, kajti prepričan je bil, da ga bo tam cenzura pustila pri miru: zaradi *Celjskih grofov*, si je mislil, ga cenzura in policija ne bosta mogli preganjati. To ni bil umik ali beg, temveč spoznanje, da so razni konflikti v družbi, nasprotja, protislovja, večni. Da pa ne bi ustvarjal samo krvavih stvari iz preteklosti, je želel napisati nekaj vedrega, čeprav so kritiki mislili, da tega ne zna. Nekateri kritiki so mu celo očitali, da ima preveč 'obarvan' severnovzhodni oziroma prleški stil jezika. Dokazal je, da se je 'kot krvav Prlek' naučil starega baročnega jezika bolj kot katerikoli drugi Slovenec.

Sodobniki so mu očitali nenehno povezanost njegove dramatike z zgodovinsko tematiko, kar še zmeraj drži, a z aktualno tematiko je bilo težje aktualno prikazovati duhovno stanje neke družbe. Zato so nastale *Kreature*, ki pa so bile takoj »vzete s programa«. Predstava, da nima bogve kakšnega uspeha, zrno komedije ni prišlo do izraza, je ocenila kritika, France Koblar pa je menil, da je v svojem konverzacijskem načinu oblikovno najbolj dovršeno Kreftovo delo, Vidmar pa, da to Kreftovo delo odpira politično moralen problem, ki ni in nikoli ne bo aktualen⁶³.

Veliko puntarijo je za ljubljansko uprizoritev leta 1973 dopolnil, jezikovno nekoliko spremenil ter dodal prizore, ki jih je moral prej spustiti.

Želel je, da *Velika puntarija* postane resnična dramska kronika, dialektični materializem pa del nove razsežnosti konflikta med levico in desnico. Vsem dramskim likom so podrejene te individualne poteze. Pri *Celjskih grofih*, dramati iz življenja srednjeveških fevdalcev, je bila vodilna misel igre Karla Marxa, da je »zgodovina človeške družbe do danes, zgodovina razrednih borb«.

Med ohranjenimi zvočnimi posnetki gledaliških uprizoritev so tudi še igre A. T. Linharta *Miss Jenny Love*, za katero je delo prevedel Bratko Krefc⁶⁴, Kreftove *Kreature* v uprizoritvi

⁶³ France Koblar, v kritiki, Vidmarjevo misel izreče Krefc.

⁶⁴ A. T. Linhart, *Miss Jenny Love*, prevod. B. Krefc, režija Miran Herzog, prem. 20. 10. 1967. Skupna uprizoritev AGRFT in SNG Drama Ljubljana.

igralcev Mestnega gledališča ljubljanskega⁶⁵ in del posnetka *Krajnskih komedijantov*, ki jih je avtor režiral sam.⁶⁶

Med drugimi kritiškimi ocenami, je za vse tri uprizoritve recenzentsko delo opravil Vasja Predan.⁶⁷ Navajamo ga predvsem zato, ker je do vseh treh del vzpostavil poseben odnos in kdor ni videl uprizoritev, lahko iz zvočnega posnetka, gledaliških kritik in drugega dokumentarnega gradiva vzpostavi kar najbolj pristen odnos. *Miss Jenny Love* »...*Dejstvo, da doživlja mladostno delo očeta slovenske dramatike odrski krst po skoraj dveh stoletjih, je radovednost le še podžgalo... kajpada: jubilej, stoletnica Dramatičnega društva, je dopuščal tudi tak kuriozum kot je uprizoritev Linhartove tragedije. Dopuščal navzlic temu, da je tudi vsem umetniškim ustvarjalcem sinočnje predstave bilo jasno, da se spoprijemajo ne le s sila krhkim dramaturškim tkivom, marveč tudi s popolno nemožnostjo, da bi iz te žaloigre izvabili kaj več kot bolj ali manj dosledno historično oživitev z vsemi slogovnimi značilnostmi časa....Sprejeti ga je tedaj – kot enkratni kuriozum. Priznam, uprizoritev me je presenetila...«⁶⁸*

Krajnski komedijanti: »Gledališče je nemiren, nenehno snujoč, čeravno kdaj pa kdaj opotekajoč se, vendar tako kot človek skoz in skoz živ organizem...pogostoma, skoraj zmerom dozori prej, ko doseže ustaljeno pojmovano polnoletnost...Ta živa volja, okronana z umetniško nadvse dobrodušno stvaritvijo, žari tudi iz sinočnje uprizoritve Kreftovih Krajnskih komedijantov, dela, ki si ga je MGL razumno in nemara tudi simbolično izbralo za jubilejno predstavo... Predstava, ki jo je zrežiral avtor Bratko Kreft, ima nemara neko posebnost: vsa se zdi pomlajena, ko da so vsi protagonisti od Zoisa do Micke pomaknili starostno lestvico navzdol. In to ji je v presenetljiv prid...«⁶⁹

Kreature: »Režiser Jože Gale je z močnimi črtami zlasti prenablekle, puhličaste, dikcije in mest, ki v njih Kreft odseva pretežno dolg času, in z razumno stiliziranim konceptom celotne uprizoritvene strukture prebrodil marsikatero plitvino v besedilu, hkrati pa poudaril tisto 'nadaktualno noto', ki se z njo Kreature kritično vrivajo v moralno labilno eksistenco sodobnega človeka...«⁷⁰

Zdi se, da se so se Kreftovi dramski junaki vseskozi skupaj z njim »bojevali« za idejo in cilj, ki so si ga zadali, kot se je sam bojeval za življenje in se ga do zadnjega oklepil.

⁶⁵ Bratko Kreft, *Kreature*, režija Jože Gale, MGL, prem. 2.10. 1964.

⁶⁶ Bratko Kreft, *Krajnski komedijati*, rež. B. Kreft, MGL, prem. 25.3.1967.

⁶⁷ Vasja Predan, *Sinočnje premiere*, Knjižnica MGL, 62. zvezek, Ljubljana 1974.

⁶⁸ Ibid., str. 284-287.

⁶⁹ Ibid.: str. 254-256.

⁷⁰ Ibid.: str. 70-72.

Literarno in umetniško ustvarjalno območje sta le del Kreftovega pisateljskega snovanja, z enako močjo se je želel zapisati tudi znanstvenemu in literarno zgodovinskemu delu, akademski dejavnosti in predavanjem na univerzi. A je vsega le bilo preveč.

Vselej znova pa se je vračal k Besom – *besovstvu*, ki ga je v sodobni človeški družbi več, kakor je nekoč sam izjavil.

Vse življenje je študiral Dostojevskega, ker je bil zanj Dostojevski v romanih največji dramatik med romanopisci in ga je moč primerjati Shakespearjem, ki je bil in ostaja v dramatiki največji romanopisec med dramatikami.

Nikoli ni prenehal razmišljati o dramaturgiji kot poetiki, želel bi napisati poetiko igralske dramaturgije, napiše pa razpravo o dr. Jožetu Potrču s katerim sta se poznala že od 1925 leta dalje, bila sta tovariša, a ker je prišlo spet do političnih nesoglasij, je razpravo izdal v posebni brošuri; Potrč je bil človek, humanist in ljudski revolucionarni etik.

Njegovi nadaljnji načrti v osemdesetih letih so bili še obsežnejši: glavno skrb bi moral posvetiti svoji literaturi, saj se je z uredništvom založbe *Obzorja* v Mariboru dogovoril, da njegovo književno delo izide v 12 knjigah, ki jih bodo dopolnjevale obsežne študije. Z dr. Mirkom Zupančičem sta bila dogovorjena za izid 11 knjig dram Avgusta Strindberga s spremnimi študijami, na povabilo Cirila Zlobca je začel za *Sodobnost* pisati o Miroslavu Krleži, ostal je dolžan razprave za 'znanstveno' slavistiko, pa zgodovino SAZU, pisanje o poslanstvu slovenskega gledališča; vse te krokije o katerih pripoveduje, ohranja njegova zapuščina.

Vse te velike načrte je Bratko imel še komaj kaj več kot deset let pred smrtjo.

Ob lastnem pripovedovanju, njegovem filozofsko revolucionarnem in levičarskem pogledu na svet in prepričljivem svetovnem nazoru, ki mu je ostal zvest do konca, velja omeniti posnetek na magnetofonskem traku⁷¹, ko je postal častni občan Gornje Radgone. Težko sicer interpretiramo namen tega posnetka, vendar je v njem posneta množica, prihod Bratka in njegova izjava »*Rdeča konjenica naprej*« ! Domnevamo lahko, da izvorni govor ni Bratkov, temveč imitirana »izjava« Dušana Moravca, ki je Bratka zelo dobro poznal. V enem od intervjujev je moč zaslediti, da sta prijateljela že od leta 1940 dalje.

Ta zvočni posnetek namreč po večkratnem poslušanju ne prepriča, napovedovalec ni domačin, Radgončan, saj niti v eni sami izgovorjeni besedi ni prleško obarvane besede, vokala, preglasa na samoglasniku. Fanfare so »zaigrane« na neprepoznavnem instrumentu,

⁷¹ Imitirana oddaja po Kreftovi slavnosti v Radgoni (Gornja Radgona) 1965 leta; magnetofonski trak M 297/SGM. Postal častni občan Gornje Radgone. Posebna op. Slikovni posnetki na RTV. Niso mi bili dosegljivi za pogled.

tudi množica, ki vzklika '*živel dr. Kreft, živel dr. Kreft*', fanfaram in pokvarjeni trobenti sledijo aplavzi, '*Kreft, Kreft*', in nato skandiranje množice '*Rad-go-na, Radgona*', pa nastop Krefta z nagovorom '*Prijetlji, prijatelji, dragi moji* (med ploskanjem in vzkliki), *dragi rojaki, rad bi vam povedal ...* več kot očitno je, da gre za oponašanje, celo oponašanje topota konjskih kopit in spet napovedovalčevega glasu '*konjenica se strumno oddaljuje, slavnost se bliža koncu, slavnost je končana, slavnost je skoraj končana, predstavniki radgonske občine predajajo ključke svojemu častnemu občanu, dr. Bratko Kreft je veselo nasmejan, ginjen. Svojemu častnemu občanu se zahvaljujemo, konjenica se oddaljuje, belo ogrnjene deklice se zgrinjajo, zastave plapolajo...*' nato pa vpitje ali petje kakršnega so ga izvajali kastrati v 16. stoletju.

Akademik Kreft in akademik Moravec sta se dobro poznala in prijateljevala, kot znanstvenika, gledališčnika in raziskovalca. Ker pa se ime Isaaka Babelja in njegove literature (proze in dramatike) v Kreftovih izjavah, pisanju in intervjujih večkrat pojavlja, domnevamo lahko, da je slavnostni humorni dogodek posnet v Slovenskem gledališkem muzeju, povezan z Babljevo zbirko novel, naslovljeno z *Rdeča konjenica*, ki je v Ljubljani izšla 1957 leta,⁷² Zato je verjetno navidezna Kreftova izjava posnet Moravčev glas, »*Rdeča konjenica, naprej*«, pa z Bratkovim ognjevitim temperamentom, zaljubljenostjo v konje, revolucionarno mislijo in literaturo - Kreftovo in evropsko.

Če je dogodek v Radgoni simbolično pomenil nekakšno revolucionarno epopejo levičarstva, ki ji je v dramatici vseskozi ostajal zvest, potem so mu vsaj enkrat za to misel spet aplavdirali. Pa čeprav muzejci. In še en zvočni posnetek »govori« o podobnem dogodku. Po premieri *Poročnika in Marjutke*, ko se Kreft vrne v Ljubljano: Dušan Moravec ga pričakuje kot zmagovalca maratonskega teka z vzkliki: '*prihaja, prihaja, se že približuje cilju...!* Zelo uspešna krstna uprizoritev *Poročnika in Marjutke* v MGL (1960, igrala sta Judita Hahn Kreft in Saša Miklavc).

Zadnje dejanje, prva slika: 1986. leta je bila v Cankarjevem domu v Ljubljani otvoritev razstave *Gledališki ustvarjalec Bratko Kreft*⁷³. Ohranjen je zvočni posnetek celotne prireditve, z uvodno besedo Sergeja Dolenca, nato sledi monolog Žige Zoisa v interpretaciji Janeza Albrehta in beseda akademika Dušana Moravca.

⁷² Isaak E. Babelj, *Rdeča konjenica (Konarmija)*, Zbirka Bela krizantema) Ljubljana, CZ, 1957.

⁷³ *Otvoritev razstave Gledališki ustvarjalec Bratko Kreft*, Razstava Slovenskega gledališkega muzeja in Cankarjevega doma. M/SGM 317, 23.1.1986, trajanje 96. min.

Dušan Moravec v svojem nagovoru razmišlja o letu iz katerega so izstopili in je bilo najgrozejše leto – Orwellovo - vstopili so v leto samih obletnic, delovnih srečanj, ko bo treba na novo oceniti delo znamenitih Slovencev .

V leto 1985 pa so stopali z olajšanjem, saj se je kljub vsemu izteklo grozljivo in še bolj grozeče leto brez najhujših prteresov. In nadaljuje, da so hkrati že slutili, da se bliža novo leto in počastitve celega niza znamenitih Slovencev:« *In nismo se zmotili. Domala vse leto je bila ne le naša kulturniška srenja , ampak tudi širša slovenska javnost priča številnih obletnic, delavnih srečanj in objav , ki so poskušala na novo pregledati poglavja polpretekle kulturne zgodovine.*

To je bilo leto, ko so skušali na novo pregledati ali vsaj oceniti delo nekaterih kulturnih ustvarjalcev. In mednje je spadal tudi Bratko Kreft. Prav te dni smo dobili v roke z majhno zakasnitvijo knjigo s preprostim, a skromnim in karseda značilnim imenom Slovenska kronika, pet dramskih besedil in kratkim pet kritičnih študij in esejev v katerih je avtor razgrnil pojmovanje časa in svoje namene pri oblikovanju tega časa. Že prej, ob Borštnikovem srečanju je Slovenski gledališki muzej pripravil razstavo, o šestih ustvarjalnih decenijah Krefta, nam pa je nocoj ponovno na ogled, dopolnjena z nekaterimi novimi eksponati.⁷⁴ Kreftovo temeljno delo so in bodo ostala Kreftova dramska besedila. Čeprav je to le manjši del tega, kar je steklo v manj kot polstoletnem obdobju iz njegovega peresa. Vse te drame na novo opisujejo in osvetljujejo značilna obdobja , dogodke in ljudi, ki so krojili usodo od srednjega veka pa do prve jugoslovanske državne skupnosti, v širšem smislu pa je segal avtor zelo daleč nazaj in naprej. V Tugomeru celo čas in leta po drugi vojni. Med dela zrelih let štejemo delo Celjskih grofov, ki so jih fevdalci in tlačani, naši predniki, iz odpora obravnave te teme⁷⁵ je neolepotičena in neponerajena podoba nove podobe. Iskanje resnice, značilnost te drame, je vodilo pero avtorja tudi v Veliki puntariji, dramske kronike, ki razgrinja herojsko, vendar tudi kritično orisano podobo tistega in našega časa takratnih puntarjev , ne idealiziranih zanesenjakov, ampak preudarnih ljudi z vsemi tegobami in zablodami. Celjski grofje so prešli cenzurne bariere , Veliki puntariji, spočeti nekaj let kasneje, pa so zaprli⁷⁶ pot na oder. Med tema dvema igrama je nastala satirična komedija Kreature, ki je vse prej kot komedija, kot jo je avtor skoraj ironično imenoval, je skoraj zgodovinska igra , saj njena ost meri bolj kot na razpadajočo avstroogrsko monarhijo, na

⁷⁴ Razstava BK, Borštnikovo srečanje MB, 1985

⁷⁵ Celjski grofje, krstna uprizoritev 17.9.1937 v SNG Drama Ljubljana.

⁷⁶ Velika puntarija, 1937.

leta cesarsko kraljeve diktature. Na oder je mogla le bolj omiljena in z naslovom Malomeščani.»

Vidmar jo je ocenil kot morda eno najboljših Kreftovih dram.⁷⁷ O tem govori Krefc v intervjuju za radio Slovenija »*Naši umetniki pred mikrofonom*« in izjavi, da je osrednje vprašanje etično politične narave.⁷⁸ V pravi podobi pa je igra zaživela šele v avtorjevi režiji v svobodnejšem ozračju mesta Prage. Bratko Krefc v uvodni besedi ob knjižni izdaji opomni, da je igro o kranjskih komedijantih⁷⁹ »*nemila usoda dočakala tudi tik pred požarom druge svetovne vojne Kranjske komedijante, igro o rojstvu domačega teatra v letu francoske revolucije; že skoraj dotiskana knjiga je obležala in tudi zavesa se ni mogla dvignit...*« Nečastno dejanje bi nemara bilo, ko bi zaživela ta najlepša slovenska komedija po milosti tujega zavojevalca. Snovalci razstave in *Slovenske kronike* so hoteli poudariti pomen Krefcovega ustvarjalnega opusa, ki da že postaja del slovenskega kulturnega dela in izročila. Krefc je bil takrat in pozneje predvsem dramatik. Njegovo pisanje in delo na gledališkem odru je raslo iz spoznanja dela živega odra.

Moravec pa svojo misel nadaljuje: »*Četudi Krefc, mnogim kot sumljiv režiser, ni imel vselej enakih priložnosti kot njegovi kolegi⁸⁰, sodijo nekatere njegove režije med najpomembnejše dosežke tiste veje umetnosti, ki velja mnogim za poustvarjalno. Tretja sestavina Krefcovega dela, ki je razvidna tudi na razstavi, pa je njegova temperamentna, domiselna in široko razvejana (poleg proze), publicistika in esejistika, v mislih imam predvsem tisti del, ki se veže z odrom, ki je vsaj deloma zbran v knjigah Poslanstvo slovenskega gledališča, Dramaturški fragmenti in Gledališče in revolucija. Krefcovo ustvarjalno delo je v veliki meri sklenjeno in vendar ostaja torzo..... Na razstavi ni dokončnega besedila političnega dialoga Apokaliptični jezdec,⁸¹ nekdanjega jugoslovanskega vprašanja... kadarkoli je avtor zastavil pero, vselej se je pokazalo, da dogodki prehitro zore in spreminjajo smer. In bržkone ne bomo na odru spremljali igre o študentovski vragolijah, ki naj bi spletle dogodke okoli prve slovenske gledališke improvizacije v 17. st., komedije ki bi utegnili biti pandan k jegri o Zoisovih in Linhartovih komedijantih. Vselej je Krefc stal sredi arene življenja. In maloštevilne so bile ure*

⁷⁷ Josip Vidmar, ob uprizoritvi *Mlomeščanov*, »veseli slovenski legendi v 3 dej.« v SNG Drama, Ljubljana, vesela slovenska legenda, rež. B. Krefc, sezona 1934/1935, GLED. L. ŠT. 16. Igrano Tudi z naslovom *Kreature in Veleizdajalec*.

⁷⁸ Bratko Krefc, *Kreature*, v Slovenska kronika, str. 1 in magnetofonski trak SGM M/317, str. 547. O spremni študiji v tej knjigi so ohranjeni številni rokopisni zapisi, ki jih je pisal vsaj dvajset let z dopolnitvami, enako kot besedilo igre v rokopisnem oddelku NUK.

⁷⁹ Bratko Krefc, *Slovenska kronika (celjski grofje, Velika Pintarija, Kranjski komedijanti, V ječi življenja, Kreature)*; DZS, Ljubljana, 1985.

⁸⁰ Opozorimo na Štihovo pismo, NUK, škatla, 34/97.

⁸¹ Rokopisi, študijsko gradivo, popravljeni prizor, različice celih prizorov ali samo delov dialoga. Hrani NUK, škatle.

namenjene nezbranemu delu. Tudi na SAZU, v njenem umetniškem delu, inštitutu za jezik in na predsedstvu. Zadnje esejistične objave pa vendarle zbujejo upanje, da bo za knjižne izdaje pripravil razmišljanja o Miroslavu Krleži in Srečku Kosovelu», je svoje misli zaključeval akademik Moravec. Ob tej razstavi pa je dočakal še izid svoje »pentalogije«.

Pesnik Kajetan Kovič⁸², ki je predstavljal Kreftovo pentologijo - Slovenska kronika⁸³ in se je z Državno založbo Slovenije pridružil praznovanju Kreftove osemdesetletnice, je ugotovil, da je »oznaka slovenski« pisatelj na prvi pogled dovolj široka, in raznovrstna, da lahko zajema raznovrstno in obsežno delo enega življenja, ki je bilo izjemno plodovito. »A vendarle v primeru Bratka Krefta ne zadošča, če rečemo, da je pripovednik, dramatik in esejist, saj je to še zmeraj samo del njegove podobe, ki jo moramo nujno dopolniti vsaj še s pojmom znanstvenik in gledališčnik v najširšem pomenu besede. Najbrž tudi to ni vse, vendar kaže na njegov velik notranji razpon osebnosti, ki je že desetletja navzoča v slovenskem prostoru, ne le s pisano, ampak tudi z govorjeno in uprizorjeno besedo. Knjiga je del tega bogatega opusa, ki ne more prikazati v znčilnem prerezu, v raznovrstnosti, in še manj seveda v celoti, vsega dela, zato pa se tembolj intenzivno posveča enemu izmed temeljnih poglavij umetniške biografije, njegovi dramatici. S to omejitvijo in koncentracijo pa je na svoj način le reprezentativna knjiga, saj poudarja in združuje dve Kreftovi bistveni ljubezni, pisanje in gledališče. Čeprav je pravo življenjsko okolje sleherne drame gledališki oder, v knjižni obliki predstavlja svojevrstno doživetje, še posebej, če gre za ciklus dram, ki so povezane v smiselno celoto. Četudi so Kreftove drame nastale v različnih obdobjih in obravnavajo različne snovi, se je izkazalo, da njihovo tematiko povezuje vodilna nit, glavnino, ki jo najlepše in najbolj značilno izrazi ravno naslov nove knjige Slovenska kronika. Knjiga je po snovni plati prikaz slovenske zgodovine, hkrati pa je skozi prerez podobe ali prisposodbe podana osvetlitev slovenskega narodnega značaja, kakor jo je videl in doživljal napreden slovenski intelektualec med obema vojnama, ko je bila napisana večina v tej knjigi objavljenih besedil. Ta večplastnost silno bogati Kreftove drame in omogoča njihovo živo in novo branje tudi v sedanjem času,« je svojo predstavitev zaključil pesnik.

Vsaka drama objavljena v tej knjigi – Celjski grofje, Velika Puntarija, Krajski komedijanti, V ječi življenja, Kreature -ima obširen uvod ali spremno študijo izpisano s peresom Bratka Krefta.

⁸² Kajetan Kovič, predstavitev knjige Bratka Krefta Slovenska kronika na otvoritvi razstave v Cankarjevem domu, 23.1.1986. Magnetofonski trak M/SGM 317.

⁸³ Bratko Kreft, Slovenska kronika, Ljubljana, 1985.

In ko je teatrolog in Bratkov zvesti prijatelj Dušan Moravec izpisal zadnje poglavje knjige *Slovenski režiserski kvartet (z gostom)* 1995 leta in je bila knjiga⁸⁴ že v tisku, je Bratko Kreft umrl. Pisali smo 17. julij 1996.

VII.

Zadnji meseci Kreftovega življenja niso bili lahki, ne zanj in ne za njegove najbližje. Moji redki obiski pri njem, ko me je še prepoznaval, so ga z vsakim dnem bolj oddaljevali od stvarnosti, od njegovega sveta med Muro in Dravo.

Ujetost v lastne emocije in v zgodovinsko prelomni čas po letu 1990, ob njegovi devetdesetletnici, ko se je neprizanesljivo že iztekalo Kreftovo življenje, je dr. Aleksander Skaza v *Slavistični reviji*⁸⁵, ko opisuje Bratkovo delovanje med gledališčem in pisateljstvom,

⁸⁴ Dušan Moravec, *Slovenski gledališki kvartet*, Ljubljana, 1996.

⁸⁵ Aleksander Skaza, *Akademik prof. dr. Bratko Kreft (zapis ob devetdesetletnici)*, Slavistična revija, let.43/1995, str. 107-110.

V zvočnem arhivu Slovenskega gledališkega muzeja imamo ohranjene poleg navajanih zvočnih posnetkov še zvočne posnetke uprizoritev Kreftovih dramskih besedil: *Krajske komedijante*, *Kreature*, A. T. Linhart *Miss Jenny Love* ali ob drugih priložnostih, nagovore ob zaključku Boršnikovega srečanja v Mariboru, tudi radijska hiša hrani nekaj njegovih zvočnih posnetkov posnetih na magnetofonske trakove, tiste, ki so jih predvajali in one neizvjane.

Trakovi: M 54 *Kreature*, MGL, 21. okt. 1964 (cela predstava).

M 134 A.T. Linhart: *Miss Jenny Love* (prevod B. Kreft)

M 132 *Krajski komedijanti*, snemano 27. 5. 1967

M 64 *Po brezkončni poti* – Prešeren, SSG Trst, otv. Predstava kult. Doma, 12. 12. 1964

M 65 »

M 66 »

Balada o poročniku in Marjutki. Glasba, 4 min dialog poročnik in Marjutka, efekti, J. Zupan.

M 230 Boršnikovo srečanje – podelitev nagrad in prstana 27. 10. 1971 (Zois: V. Skrbinšek).

M 231 » Bratko Kreft, utemeljitev -Boršnikov prstan *Vladimir Skrbinšek*.

M 313 (316 prva num.) B. Kreft *I. lit večer*: Kreft, Kosmač, Sotlar, tr. 54.15 min.

» *Naši znanstveniki pred mikrofonom* Dr. B. Kreft, tr. 13:00 min.

» *Naši umetniki pred mikrofonom*: dr. B. Kreft; tr. 14.15.

M 314 Otvoritev razstave in pogovor B. Kreft v CD 23. 1. 1986.

Govorijo: Sergej Dolenc (CD) Ak. Dušan Moravec (oris Kreftovega dela), Janez Albreht (Zois) Kajetan Kovič ob izidu »pentalogije«, Mahnič: pogovor s Kreftom (ni dokončan pogovor ali pa je zmanjkalo traku)

Trajanje 48, 23 min.

Moravec: dva medseboj povezana dogodka. SGM se je odločil, da ob geld. ustvarjanju BK prenese neumornemu snovalcu, dogodek, ki naj bi se zgodil v Gornji Radgoni. DZS: Slovenska kronika predstavitev.

Čestitke ob 80 letnici.

Izvirnik notnega zapisa D. Žebreta za uprizoritev v MGL *Krajske komedijante* (izvirnik hrani arhiv MGL, fotokopija v SGM).

Nezmontirana Žebetova glasba za uprizoritev *Krajskih komedijantov* v MGL.

Glasbeni posnetek za uprizoritev *Velike puntarije* v SNG Drama Ljubljana.

Glasbeni posnetek *Kreature* (MGL) (11:35 min).

Glasbeni posnetek *Krajski komedijanti*, MGL (17: 57 min).

Krajski komedijanti MB III. dejanje, 40 letnica dela.

znanostjo, gledališko in literarno zgodovino, profesorjevanjem in akademskim delovanjem, uporabil Cankarjevo misel, da ko Kreft »sredi arene življenja stoji«, gre predvsem za njegovo doživljanje sveta, ki je , kakor pri Dostojevskem »v glavnem grebel po človekovih duševnih odjekih«. Skaza je ob koncu zapisal: »Jubilejni hommage se konča z izrazom lepih želja za slavljenca. Neizprosna Moira se tudi za to ne zmeni. Ostane nam samo želja, ki jo nakazuje tudi Bratko Kreft, ko razpravlja o obnašanju Stavrogina iz romana Besi Fjodora Mihajloviča Dostojevskega, da ne bi neodgovorno ravnali z duhovno dediščino, kot je ravnal Stavrogin, ko je zdrobil stavrós in s tem tudi sebe.«